

Aleksandra Fruk¹

Uniwersytet Wrocławski

**(WY)SŁUCHANIE DZIECKA NA ZASADZIE (NOWYCH)
ART. 216¹ I 216² KPC – DYLEMATY AKSJOLOGICZNE
(IN)DYFERENTNYCH WARTOŚCI:
DOBRO DZIECKA VS DOBRO WYMIARU SPRAWIEDLIWOŚCI**

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/TSP-W.2024.013>

Date of receipt: 03.02.2025

Date of acceptance: 29.04.2025

Streszczenie

Opracowanie traktuje na temat wysłuchania dziecka na zasadzie art. 216¹ i art. 216² KPC. Na wstępie odniesiono się do kwestii merytorycznych związanych z wysłuchaniem małoletniego determinujących konieczność przeprowadzenia analizowanej czynności przez sąd oraz uwzględnienia wyrażonego przez dziecko stanowiska i poglądu w dotyczącej go sprawie. W toku dalszych rozważań zaprezentowano zmiany wprowadzone na mocy nowelizacji z 2024 r. odnoszące się do aspektów formalnych określających sposób wysłuchania małoletniego w postępowaniu cywilnym. Ostatecznie omówiono istotę analizowanej instytucji z punktu widzenia jej podłoża aksjologicznego – przez pryzmat realizacji dwóch wartości: dobra dziecka i dobra wymiaru sprawiedliwości.

Słowa kluczowe: dziecko, dobro dziecka, wysłuchanie dziecka.

**Hearing (of) the child under (new) articles 216¹ and 216² of the civil procedure code –
axiological dilemmas of (in)different values:
the best interests of the child vs the welfare of justice
(Summary)**

This paper discusses the hearing of a child under Articles 216¹ and 216² of the Code of Civil Procedure (KPC). Initially, it addresses substantive issues related to the hearing of a minor, which determine the necessity for the court to conduct this procedure and to consider the child's expressed views and opinions in the case concerning them. Further considerations present the changes introduced by the 2024 amendment, which relate to the formal aspects defining the means by which a minor is heard in civil proceedings. Ultimately, the essence of the analysed institution is discussed from the perspective of its axiological foundation – through the prism of the realization of two values: the best interests of the child and the welfare of justice.

Key-words: child, best interests of the child, hearing of the child.

¹ Aleksandra Fruk – Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii, Uniwersytet Wrocławski, e-mail: aleksandra.fruk@uwr.edu.pl, ORCID: 0000-0003-1391-3506.

1. Uwagi wstępne – konceptualizacja problemu badawczego

Artykuł 216¹ odnoszący się do wysłuchania dziecka został wprowadzony do Kodeksu postępowania cywilnego² ustawą z dnia 6.11.2008 r. o zmianie ustawy – Kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz niektórych innych ustaw, obowiązującą od dnia 13.06.2009 r.³ Regulacja ta uległa zmianie na mocy ustawy z dnia 28.07.2023 r. o zmianie ustawy – Kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz niektórych innych ustaw, która weszła w życie w dniu 15.02.2024 r.⁴ Równocześnie dodano art. 216² KPC uszczegóławiający zasady związane z przeprowadzeniem wysłuchaniem dziecka w postępowaniu cywilnym.

Wprowadzenie przez ustawodawcę zmian w przedmiotowym zakresie stanowiło inspirację dla autorki niniejszego artykułu do podjęcia rozważań na temat omawianej instytucji⁵. Tytuł opracowania został sformułowany na zasadzie potrójnej antytezy⁶ determinującej kolejne zagadnienia problemowe mające stanowić przedmiot analizy⁷. Po pierwsze, pojawia się bowiem pytanie, czy sąd winien przeprowadzić wysłuchanie w każdej sprawie dotyczącej małoletniego oraz w jakim stopniu powinien dziecko nie tylko *wysłuchać*, ale też czy (być może) powinien się go *posłuchać*. Inaczej ujmując, należy określić, czy i do jakiego stopnia sąd winien umożliwić małoletniemu wyrażenie własnego poglądu na sprawę, a następnie czy i do jakiego stopnia organ procesowy winien uwzględnić stanowisko dziecka w tym zakresie⁸. Po drugie, jako równie istotna jawi się konieczność udzielenia odpowiedzi na pytanie o sens i cel modyfikacji wprowadzanych przez ustawodawcę na mocy weryfikowanej nowelizacji z 2024 r. - a konkretniej pytanie o to, czy analizowane zmiany rzeczywiście stanowią istotne *novum* normatywne w omawianym aspekcie⁹. Po trzecie wreszcie, (z jednej strony ze względu na wprowadzane

² Ustawa z dnia 17.11.1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego, t.j. Dz. U. z 2024 r. poz. 1568 z późn. zm., weszła w życie w dniu 1.01.1965 r. Powoływana jako: Kodeks postępowania cywilnego lub KPC.

³ Dz. U. z 2008 r. nr 220, poz. 1341. Powoływana jako: nowelizacja z 2009 r.

⁴ Dz. U. z 2023 r. poz. 1606. Powoływana jako: nowelizacja z 2024 r.

⁵ Z uwagi na ograniczone ramy opracowania oraz określoną tematykę rozważania będą odnosiły się wyłącznie do wysłuchania dziecka w postępowaniu procesowym (art. 216¹ i art. 216² KPC) z pominięciem adekwatnej regulacji obowiązującej w postępowaniu nieprocesowym (art. 576 § 2 i 3 KPC). Wszelkie ewentualne nawiązania będą czynione tylko w absolutnie niezbędnym zakresie podyktowanym bieżącym tokiem i aktualnymi potrzebami w ramach wywodu. Warto jednak w tym miejscu zaznaczyć, że przepis art. 576 § 2 KPC uległ również zmianie na mocy nowelizacji z 2024 r. Ustawodawca dodał równocześnie do powołanego artykułu nową jednostkę redakcyjną - § 3, zgodnie z którym do wysłuchania dziecka na zasadzie art. 576 § 2 KPC stosuje się odpowiednio przepisy art. 216¹ § 3 i 4 oraz art. 216² KPC.

⁶ Wyartykułowanej poprzez umieszczenie (części bądź niektórych) wyrazów w nawiasach.

⁷ Kreując w ten specyficzny sposób swoiste pytania, ale bez znaków zapytania – na zasadzie przeciwieństwa znaczeniowego.

⁸ „(Wy)słuchanie dziecka (...)”.

⁹ „(...) na zasadzie (nowych) art. 216¹ i 216² KPC (...)”.

modyfikacje stanowiące niewątpliwy asumpt do podjęcia niniejszych rozważań, z drugiej zaś strony niejako w ramach podsumowania) pojawia się zasadnicze pytanie o podłoże aksjologiczne wysłuchania małoletniego w postępowaniu cywilnym – zwłaszcza w kontekście relacji dwóch wartości: dobra dziecka i dobra wymiaru sprawiedliwości¹⁰.

2. Wysłuchanie dziecka w postępowaniu cywilnym – perspektywa merytoryczna i formalna

Dziecko jest szczególnym podmiotem prawa¹¹. Zgodnie ze stanowiskiem Trybunału Konstytucyjnego, definiując dziecko należy z jednej strony uwzględnić moment poczęcia, z drugiej zaś osiągnięcie pełnoletności¹². Na gruncie prawa cywilnego nie występuje wprost pojęcie dziecka – ustawodawca posługuje się jedynie terminem „małoletni”¹³. W myśl art. 10 KC¹⁴ dzieckiem jest małoletni, przy czym pełnoletność uzyskuje się (co do zasady) w wieku lat osiemnastu; wyjątkowo tylko pełnoletność nabywają osoby poniżej osiemnastego roku życia, które zawarły związek małżeński. Przepis art. 62 ust. 1 Konstytucji RP¹⁵ przyznaje czynne prawo wyborcze obywatelom polskim, którzy najpóźniej w dniu głosowania kończą lat osiemnaście. W świetle powyższych regulacji dzieckiem na gruncie prawa polskiego jest co do zasady osoba, która nie ukończyła osiemnastego roku życia¹⁶. Ujęcie takie jest zbieżne z art. 1 Konwencji o prawach dziecka¹⁷, stanowiącym, że w rozumieniu konwencji „dziecko” oznacza każdą istotę

¹⁰ „(...) dylematy aksjologiczne (in)dyferentnych wartości: dobro dziecka vs dobro wymiaru sprawiedliwości”.

¹¹ Tak: F. Podlęcki, *Realizacja konstytucyjnej zasady ochrony praw dziecka na gruncie instytucji wysłuchania małoletniego w postępowaniu cywilnym*, [w:] *Konstytucyjne aspekty procesu cywilnego*, A. Orzeł-Jakubowska, T. Zembrzusi (red.), Warszawa 2023, s. 317.

¹² Tak A. Gadomska-Radel, *Wysłuchanie dziecka w postępowaniu cywilnym*, Zagadnienia Społeczne 2014, nr 2, s. 94 i powołane przez autorkę orz. TK z dnia 28.05.1997 r., K 26/96, OTK ZU 1997, nr 2, poz. 19.

¹³ Tak i więcej zob. A. Gadomska-Radel, *Wysłuchanie dziecka w postępowaniu cywilnym*, Zagadnienia Społeczne 2014, nr 2, s. 94-95.

¹⁴ Ustawa z dnia 23.04.1964 r. – Kodeks cywilny, t.j. Dz. U. z 2024 r. poz. 1061 z późn. zm., weszła w życie w dniu 1.01.1965 r. Powoływana jako: KC.

¹⁵ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2.04.1997 r., Dz. U. Nr 78, poz. 483 z późn. zm., weszła w życie w dniu 17.10.1997 r. Powoływana jako: Konstytucja lub Konstytucja RP.

¹⁶ K. Flaga-Gieruszyńska, *Dowód z zeznań małoletniego świadka a wysłuchanie dziecka w procesie cywilnym – wybrane zagadnienia*, [w:] *Dowodzenie w postępowaniach sądowych w perspektywie porównawczej*, D. Gil (red.), Lublin 2016, s. 85.

¹⁷ Konwencja o prawach dziecka z dnia 20.11.1989 r., Dz. U. z 1991r. nr 120, poz. 526 z późn. zm., weszła w życie (w stosunku do Rzeczypospolitej Polskiej) w dniu 7.07.1991 r. Powoływana jako: Konwencja lub Konwencja o prawach dziecka.

ludzką w wieku poniżej osiemnastu lat, chyba że zgodnie z prawem odnoszącym się do dziecka uzyskało ono wcześniej pełnoletność¹⁸.

„Wspólnym mianownikiem regulacji konstytucyjnych i prawa międzynarodowego jest zobowiązanie podmiotów mających wpływ na losy dziecka, do poszanowania jego odrębności, indywidualności i przekonań. Z obowiązku tego wynika konieczność uznania podmiotowości dziecka i wysłuchania jego zdania. Adresatami norm są rodzice, opiekunowie, organy władzy publicznej, osoby odpowiedzialne za dziecko etc. Przytoczone postanowienia niewątpliwie statuuja prawa dziecka zarówno o charakterze materialnoprawnym, jak i procesowym. Z drugiej strony – także niepodważalnie – opierają się na założeniu niesamodzielności małoletniego i potrzebie kontroli jego poczynañ¹⁹.”

Wysłuchanie dziecka realizuje się zatem w dwóch aspektach – merytorycznym i formalnym. Pierwszy determinuje konieczność wysłuchania dziecka oraz uwzględnienia jego stanowiska; drugi określa sposób wysłuchania małoletniego²⁰.

2.1. Konieczność wysłuchania dziecka i uwzględnienia jego stanowiska –

(wy)słuchanie dziecka na zasadzie art. 216¹ i 216² KPC w ujęciu merytorycznym

Prawo do wysłuchania jest prawem podmiotowym przypisanym małoletniemu²¹. Prawo dziecka do wysłuchania gwarantują zarówno normy konstytucyjne (art. 72 ust. 3 Konstytucji RP²²), jak i regulacje prawa międzynarodowego (art. 12 Konwencji o prawach dziecka)²³. Artykuł 72 ust. 3 Konstytucji zobowiązuje do uwzględnienia zdania dziecka „w miarę możliwości”, a przepis art. 12 ust. 1 Konwencji stanowi o wysłuchaniu dziecka, o ile

¹⁸ K. Flaga-Gieruszyńska, *Dowód z zeznań małoletniego świadka a wysłuchanie dziecka w procesie cywilnym – wybrane zagadnienia*, [w:] *Dowodzenie w postępowaniach sądowych w perspektywie porównawczej*, D. Gil (red.), Lublin 2016, s. 85-86.

¹⁹ Tak: K. Flaga-Gieruszyńska, *Dowód z zeznań małoletniego świadka a wysłuchanie dziecka w procesie cywilnym – wybrane zagadnienia*, [w:] *Dowodzenie w postępowaniach sądowych w perspektywie porównawczej*, D. Gil (red.), Lublin 2016, s. 86 i powołany tam wyr. TK z dnia 11.10.2011 r., K 16/10, OTK-A 2011, nr 8, poz. 80.

²⁰ Na mocy weryfikowanej nowelizacji z 2024 r. zmianie nie uległy kwestie odnoszące się do wysłuchania dziecka w ujęciu merytorycznym, wprowadzono jedynie adekwatne modyfikacje w aspekcie formalnym.

²¹ Por. F. Podlęcki, *Realizacja konstytucyjnej zasady ochrony praw dziecka na gruncie instytucji wysłuchania małoletniego w postępowaniu cywilnym*, [w:] *Konstytucyjne aspekty procesu cywilnego*, A. Orzeł-Jakubowska, T. Zembrzusi (red.), Warszawa 2023, s. 326.

²² Szczegółowo na temat wykładni wskazanego przepisu zob. A. Arkuszewska, *Instytucja wysłuchania dziecka w świetle Konstytucji RP (wybrane zagadnienia)*, Przegląd Prawa Konstytucyjnego 2021, nr 2, s. 279 i n.

²³ Więcej w weryfikowanym kontekście por. przykładowo J. Akińcza, *Artykuł 261¹ KPC w związku z art. 12 Konwencji o prawach dziecka. Praktyka orzecnicza*, Polski Rocznik Praw Człowieka i Prawa Humanitarnego 2016, nr 7 s. 333 i n.

jest ono zdolne do kształtowania własnych poglądów²⁴. „Postanowienia te powielają kluczową dwustopniową konstrukcję prawa do wysłuchania, realizowanego również w ramach szczegółowych konstrukcji przepisów prawa procesowego. Dwustopniowość ta wyraża się w obowiązku wysłuchania dziecka, a następnie – w miarę możliwości, co nie oznacza że na zasadzie dowolności – efektywnego wykorzystania stanowiska i poglądów małoletniego wyrażonych w ramach wysłuchania. Jedynie pełne zastosowanie tej konstrukcji pozwala na stwierdzenie, że zrealizowano prawo do wysłuchania jako jedno z praw dziecka²⁵.” Konsekwentnie zatem przepis art. 216¹ § 1 zd. 1 KPC określa niezmiennie warunki, w których zachodzi konieczność wysłuchania dziecka, a regulacja z art. 216¹ § 2 KPC determinuje reguły, na zasadzie których sąd powinien uwzględnić stanowisko i poglądy dziecka wyrażone podczas wysłuchania²⁶.

Zgodnie z treścią art. 216¹ § 1 zd. 1 KPC, sąd w sprawach dotyczących osoby małoletniego dziecka wysłucha je, jeżeli jego rozwój umysłowy, stan zdrowia i stopień dojrzałości na to pozwala.

Analizowany przepis nie statuuje żadnych ograniczeń dotyczących jego stosowania. Obowiązujące aktualnie regulacje prawne (zarówno z zakresu prawa krajowego, jak i międzynarodowego) nie przewidują natomiast w tym zakresie wykładni zawężającej²⁷. Wykładnia celowościowa nakazuje jednak relatywizować stosowanie tego przepisu jedynie do stanów faktycznych, dla których zdanie dziecka jest prawnie relewantne²⁸. Wysłuchanie małoletniego będzie zatem przeprowadzane w szczególności w sprawach o rozwód, separację, unieważnienie małżeństwa, ustalenie lub zaprzeczenie pochodzenia dziecka, unieważnienie uznania dziecka lub o rozwiązanie przysposobienia, a także w sytuacjach, w których rozstrzygnięcie będzie obejmowało kwestię władzy rodzicielskiej lub kontaktów z dzieckiem²⁹. Powołany przepis (jak wskazano *expressis*

²⁴ D. Wybrańczyk, *Instytucja wysłuchania małoletniego przed sądem w sprawach go dotyczących*, ZP BAS 2020, nr 2, s. 55.

²⁵ K. Flaga-Gieruszyńska, *Dowód z zeznań małoletniego świadka a wysłuchanie dziecka w procesie cywilnym – wybrane zagadnienia*, [w:] *Dowodzenie w postępowaniach sądowych w perspektywie porównawczej*, D. Gil (red.), Lublin 2016, s. 87.

²⁶ Pierwszą z wymienionych sytuacji można określić jako *ante factum*, a drugą – *post factum*. Tak i więcej zob. A. Muszczyńska, *Wysłuchanie dziecka przez sąd w trybie art. 216¹ Kodeksu postępowania cywilnego*, Studia Prawnicze i Administracyjne 2018, nr 1, s. 15.

²⁷ A. Pietruszewska, A. Zaruczyńska, *Wysłuchanie małoletniego w postępowaniu cywilnym. Refleksje de lege lata i de lege ferenda*, Ars Iuridica 2023, nr 2, s. 145.

²⁸ Wyr. SA w Gdańsku z dnia 10.01.2016 r., V ACa 607/15, LEX nr 2052629.

²⁹ Zamiast wielu zob. K. Flaga-Gieruszyńska, *Dowód z zeznań małoletniego świadka a wysłuchanie dziecka w procesie cywilnym – wybrane zagadnienia*, [w:] *Dowodzenie w postępowaniach sądowych w perspektywie porównawczej*, D. Gil (red.), Lublin 2016, s. 93 oraz M. Cieśliński, [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, P. Ryłski (red. nacz.), A. Olaś (red. cz. III), Legalis 2024, komentarz do art. 216¹, nb 41.

verbis w jego treści) ma niezmiennie zastosowanie „w sprawach dotyczących osoby małoletniego dziecka”. W konsekwencji należałoby przyjąć, iż wysłuchanie dziecka nie będzie miało zastosowania w odniesieniu do spraw związanych z jego majątkiem³⁰. Kwestia ta pozostaje jednak sporna³¹ – zwłaszcza w kontekście roszczeń alimentacyjnych³².

Wykładnia językowa analizowanej regulacji z art. 216¹ § 1 zd. 1 KPC prowadzi do wniosku, że z jednej strony wysłuchanie dziecka jest obowiązkowe (na co wskazuje kategorię sformułowanie „sąd wysłucha”); z drugiej zaś strony nie ulega kwestii, że konieczność przeprowadzenia wysłuchania uzależnione jest *ad casu* od uznania sędziowskiego determinowanego *in concreto* przez pryzmat osoby małoletniego („jeżeli jego rozwój umysłowy, stan zdrowia i stopień dojrzałości na to pozwala”)³³. W konsekwencji w piśmiennictwie podkreśla się, że rozważany obowiązek wysłuchania nie

³⁰ Por. przykładowo: J. Akińcza, *Artykuł 261¹ KPC w związku z art. 12 Konwencji o prawach dziecka. Praktyka orzecznicza*, Polski Rocznik Praw Człowieka i Prawa Humanitarnego 2016, nr 7 s. 342. Za taką interpretacją przemawia również wnioskowanie *a contrario* z treści (regulującego wysłuchanie dziecka w postępowaniu nieprocesowym) art. 576 § 2 zd. 1 *in principio* KPC, gdzie mowa jest *expressis verbis* o sprawach dotyczących nie tylko osoby, ale również majątku dziecka. Podobnie: A. Zieliński, K. Flaga-Gieruszyńska, [w:] A. Zieliński, K. Flaga-Gieruszyńska, *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, Legalis 2024, komentarz do art. 216¹, nb 3.

³¹ Por. przykładowo R. Sas, *Instytucja wysłuchania dziecka w postępowaniu cywilnym*, [w:] *Prawo małżeńskie i jego relacje z innymi gałęziami prawa*, I. A. Jaroszevska, G. Cwikliński (red.), Olsztyn 2017, s. 52-53 wraz z przywołanymi tam poglądami w doktrynie.

³² Wykazują one bowiem niewątpliwie charakter majątkowy. Ustawodawca wskazuje, że stosowanie komentowanego przepisu w sprawach alimentacyjnych nie jest celowe. Por. Uzasadnienie poselskiego projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz niektórych innych ustaw, sejm VI kadencji, druk sejmowy nr 629, s. 48-49. Analogiczne stanowiska prezentowane są również w literaturze i orzecznictwie. Por. odpowiednio M. Cieśliński, [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, P. Ryłski (red. nac.), A. Olaś (red. cz. III), Legalis 2024, komentarz do art. 216¹, nb 9 i 41 oraz wyr. SO we Wrocławiu z dnia 11.03.2015 r., XIII Ca 560/13, Legalis nr 2171035. W doktrynie wyrażane są jednak poglądy opozycyjne. Zob. przykładowo J. Zajączkowska, *Głos dziecka na wokandzie – o instytucji wysłuchania małoletniego*, *Palestra* 2013, nr 7-8, s. 60; E. Rudkowska-Ząbczyk, P. Rodziewicz, [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, E. Marszałkowska-Krześ, I. Gil (red.), Legalis 2024, komentarz do art. 216¹, nb 1. W piśmiennictwie skazuje się bowiem, że w niektórych procesach alimentacyjnych poznanie zdania dziecka mogłoby ułatwić wydanie trafnego orzeczenia (np. poprzez ustalenie zakresu zainteresowań dziecka lub życzeń co do sposobu kształcenia). Por. M. M. Cieśliński, *Wysłuchanie dziecka w procesie cywilnym (art. 216¹ KPC)*, PS 2012, nr 6, s. 65 i 68. Najistotniejsze jednak, że pozbawienie dziecka możliwości wypowiedzenia się w sprawach jego majątku w postępowaniu toczącym się w trybie procesowym nie sprzyja z pewnością realizacji zasady dobra dziecka. Tak J. Plewka, *Instytucja wysłuchania małoletniego w świetle unormowań prawnych Kodeksu postępowania cywilnego*, [w:] *Tendencje prawa materialnego i procesowego*, E. Marszałkowska-Krześ (red.), Wrocław 2017, s. 52 oraz F. Podłęcki, *Realizacja konstytucyjnej zasady ochrony praw dziecka na gruncie instytucji wysłuchania małoletniego w postępowaniu cywilnym*, [w:] *Konstytucyjne aspekty procesu cywilnego*, A. Orzeł-Jakubowska, T. Zembruski (red.), Warszawa 2023, s. 322 i 324.

³³ Wysłuchanie dziecka pozostaje więc uzależnione od jego walorów podmiotowych. Por. M. K. Gardziel, *Prawo dziecka do wyrażania własnych poglądów*, PS 2022, nr 7-8, s. 106. „Sformułowanie wniosków w zakresie dopuszczalności wysłuchania dziecka na gruncie obowiązujących przepisów zależy zatem od ustaleń z zakresu psychologii rozwojowej i wychowawczej.” Tak i więcej zob. J. Słyk, *Aspekty prawne wysłuchania dziecka w postępowaniu cywilnym*, *Dziecko Krzywdzone* 2015, nr 4, s. 23.

ma charakteru bezwzględne³⁴. Wysłuchanie dziecka staje się bowiem obowiązkiem sądu, jednak tylko i wyłącznie w przypadku spełnienia ustawowych przesłanek³⁵. Konstrukcja analizowanego przepisu może zatem uzasadniać zakwalifikowanie tej czynności jako względnie obligatoryjnej³⁶. W praktyce zatem decyzja o wysłuchaniu dziecka jest wysoce uznaniowa i mieści się w ramach dyskrecjonalnej władzy sędziego³⁷.

Obowiązek wysłuchania dziecka jest uzależniony od jego rozwoju umysłowego, stanu zdrowia i stopnia dojrzałości³⁸. Ustawodawca celowo posługuje się tymi pojęciami nie kreując konkretnego cezuśu wiekowego w przedmiotowym zakresie³⁹. W konsekwencji granica wieku dziecka, po której przekroczeniu dopuszczalne jest jego wysłuchanie, wciąż

³⁴ Tak: E. Rudkowska-Ząbczyk, P. Rodziewicz, [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, E. Marszałkowska-Krześ, I. Gil (red.), Legalis 2024, komentarz do art. 216¹, nb 4.

³⁵ Podobnie M. Pilarczyk, *Wysłuchanie dziecka w procesie cywilnym*, [w:] *Nowelizacja postępowania cywilnego. Wpływ zmian na praktykę sądową*, M. Białecki, S. Kotas-Turoboyska, F. Manikowski, E. Szczepanowska (red.), Warszawa 2021, s. 362. Por. też D. Wybrańczyk, *Instytucja wysłuchania małoletniego przed sądem w sprawach go dotyczących*, ZP BAS 2020, nr 2, s. 55.

³⁶ Por. J. Słyk, *Aspekty prawne wysłuchania dziecka w postępowaniu cywilnym*, Dziecko Krzywdzone 2015, nr 4, s. 19 i 29; M. Cieśliński, *Stanowisko sędziów na temat wysłuchiwanie małoletnich w postępowaniu cywilnym*, Prawo w Działaniu. Sprawy Cywilne 2017, nr 29, s. 147-148; R. Sas, *Instytucja wysłuchania dziecka w postępowaniu cywilnym*, [w:] *Prawo małżeńskie i jego relacje z innymi gałęziami prawa*, I. A. Jaroszeńska, G. Ćwikliński (red.), Olsztyn 2017, s. 53; J. Bodio, *Status dziecka jako uczestnika postępowania nieprocesowego*, Warszawa 2019, s. 416-417; D. Wybrańczyk, *Instytucja wysłuchania małoletniego przed sądem w sprawach go dotyczących*, ZP BAS 2020, nr 2, s. 55; M. K. Gardziel, *Prawo dziecka do wyrażania własnych poglądów*, PS 2022, nr 7-8, s. 106.

³⁷ Por. przykładowo: M. K. Gardziel, *Prawo dziecka do wyrażania własnych poglądów*, PS 2022, nr 7-8, s. 106 i 110-111. „Przytoczone wyżej względy nie pozwalają na przyjęcie automatyzmu w stosowaniu omawianych unormowań prawnych, zarówno gdy chodzi o przyjęcie zasady wysłuchiwanie dziecka, jak i odstępowania od niego.” Tak: J. Słyk, *Aspekty prawne wysłuchania dziecka w postępowaniu cywilnym*, Dziecko Krzywdzone 2015, nr 4, s. 23. „W takiej sytuacji szczególnego znaczenia nabiera osobowość sędziego oraz prezentowane przez niego poglądy na temat omawianej instytucji. Osobowość ta może mieć zarówno dodatni, jak i ujemny wpływ w praktyce instytucji będącej przedmiotem niniejszego opracowania.” Tak M. Cieśliński, *Praktyka sądowa wysłuchiwanie małoletnich w postępowaniach cywilnych w kontekście idei przyjaznego wysłuchania dziecka (komunikat o wynikach badania)*, Prawo w Działaniu. Sprawy Cywilne 2015, nr 24, s. 224 i 234. „(...) Sukces instytucji wysłuchania dzieci jest [zatem] uzależniony od przekonania sędziów do potrzeby przeprowadzania tej czynności procesowej”. Tak i więcej zob. M. Cieśliński, *Stanowisko sędziów na temat wysłuchiwanie małoletnich w postępowaniu cywilnym*, Prawo w Działaniu. Sprawy Cywilne 2017, nr 29, s. 142. Wtrącenie moje – AF.

³⁸ Szczegółowo nt. psychologicznej interpretacji pojęć użytych przez ustawodawcę zob. A. Budzyńska, *Wysłuchanie dziecka w postępowaniu cywilnym – perspektywa psychologiczna*, Dziecko Krzywdzone 2015, nr 4, s. 43-44. W tym zakresie por. też A. Czeredcka, *Psychologiczne kryteria wysłuchania dziecka w sprawach rodzinnych i opiekuńczych*, Rodzina i Prawo 2010, nr 14-15, s. 27-37.

³⁹ Wykluczenie możliwości wysłuchania małoletniego tylko ze względu na sam jego wiek prowadziłoby bowiem do pozbawienia dziecka jego prawa podmiotowego wynikającego nie tylko z regulacji proceduralnych, lecz także bezpośrednio z samej Konstytucji. Tak i więcej zob. F. Podłęcki, *Realizacja konstytucyjnej zasady ochrony praw dziecka na gruncie instytucji wysłuchania małoletniego w postępowaniu cywilnym*, [w:] *Konstytucyjne aspekty procesu cywilnego*, A. Orzeł-Jakubowska, T. Zembrzusi (red.), Warszawa 2023, s. 326 i 327. Co więcej, sztywne określenie granicy wiekowej w analizowanym zakresie eliminowałoby małoletnich poniżej tej granicy, którzy w niektórych przypadkach mogą być zdecydowanie dojrzałsi od swoich kolegów, którym uprawnienie to by przysługiwało. Tak i więcej zob. J. Plewka, *Instytucja wysłuchania małoletniego w świetle unormowań prawnych Kodeksu postępowania cywilnego*, [w:] *Tendencje prawa materialnego i procesowego*, E. Marszałkowska-Krześ (red.), Wrocław 2017, s. 53.

budzi kontrowersje⁴⁰. W judykaturze wskazuje się, iż spełnienie weryfikowanych przesłanek musi być oceniane w świetle okoliczności konkretnej sprawy w odniesieniu do konkretnego małoletniego dziecka⁴¹. W doktrynie podnosi się z kolei, że sąd decyduje o potrzebie wysłuchania małoletniego, mając na względzie zebrany w sprawie materiał dowodowy, którego ocena wskazuje, że dla rozstrzygnięcia sprawy niezbędne jest wysłuchanie dziecka⁴². W razie potrzeby (gdy weryfikacja wspomnianych przesłanek okaże się problematyczna) sąd może dopuścić dowód z opinii biegłego (w tym w szczególności biegłego psychologa)⁴³. Podjęcie decyzji w analizowanym zakresie wymaga bowiem zgromadzenia obiektywnych i istotnych informacji, które pozwalają na ochronę praw dziecka i zapewnienie jego prawidłowego rozwoju⁴⁴. Nie ulega przy tym kwestii, iż sąd powinien kierować się wówczas dobrem dziecka⁴⁵.

⁴⁰ Tak: D. Wybrańczyk, *Instytucja wysłuchania małoletniego przed sądem w sprawach go dotyczących*, ZP BAS 2020, nr 2, s. 53. Podobnie: M. Cieśliński, *Stanowisko sędziów na temat wysłuchiwanie małoletnich w postępowaniu cywilnym*, Prawo w Działaniu. Sprawy Cywilne 2017, nr 29, s. 145. Obowiązek ten nie ma bowiem związku ze zdolnością do czynności prawnych i obejmuje także dzieci, które nie ukończyły trzynastego roku życia. Por. A. Gadomska-Radel, *Wysłuchanie dziecka w postępowaniu cywilnym*, Zagadnienia Społeczne 2014, nr 2, s. 93.

⁴¹ Zamiast wielu zob. wyr. SN z dnia 13.12.2013 r., SNO 35/13, LEX nr 1409019.

⁴² Tak: A. Pietruszewska, A. Zaruczyńska, *Wysłuchanie małoletniego w postępowaniu cywilnym. Refleksje de lege lata i de lege ferenda*, Ars Iuridica 2023, nr 2, s. 145 wraz z powołaną tam literaturą.

⁴³ Szczegółowo zob. A. Czereddecka, *Psychologiczne kryteria wysłuchania dziecka w sprawach rodzinnych i opiekuńczych*, Rodzina i Prawo 2010, nr 14-15, s. 37-40 oraz A. Muszczyńska, *Wysłuchanie dziecka przez sąd w trybie art. 216¹ Kodeksu postępowania cywilnego*, Studia Prawnicze i Administracyjne 2018, nr 1, s. 16-17. W tym zakresie por. też K. Borkowska, *Prawo dziecka do wypowiedzi a jego udział w postępowaniu cywilnym w sprawach rodzinnych i opiekuńczych*, Dziecko Krzywdzone 2011, nr 2, s. 31; M. M. Cieśliński, *Wysłuchanie dziecka w procesie cywilnym (art. 216¹ KPC)*, PS 2012, nr 6, s. 65-66; J. Zajączkowska, *Głos dziecka na wokandzie – o instytucji wysłuchania małoletniego*, Palestra 2013, nr 7-8, s. 62; J. Słyk, *Aspekty prawne wysłuchania dziecka w postępowaniu cywilnym*, Dziecko Krzywdzone 2015, nr 4, s. 23; M. K. Gardziel, *Prawo dziecka do wyrażania własnych poglądów*, PS 2022, nr 7-8, s. 110-111; F. Podłęcki, *Realizacja konstytucyjnej zasady ochrony praw dziecka na gruncie instytucji wysłuchania małoletniego w postępowaniu cywilnym*, [w:] *Konstytucyjne aspekty procesu cywilnego*, A. Orzeł-Jakubowska, T. Zembruski (red.), Warszawa 2023, s. 324.

⁴⁴ Tak: A. Gadomska-Radel, *Wysłuchanie dziecka w postępowaniu cywilnym*, Zagadnienia Społeczne 2014, nr 2, s. 99 oraz A. Rutkowska, D. Rutkowski, [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz. Art. 1-505³⁵. Tom I*, O. M. Piaskowska (red.), LEX 2024, komentarz do art. 216¹, nb 3 i powołana przez wszystkich tych autorów E. Gapska, *Czynności decyzyjne sądów w postępowaniu cywilnym*, Warszawa 2010, s. 39.

⁴⁵ Stanowisko takie znajduje niewątpliwe potwierdzenie w zbieżnych poglądach prezentowanych zarówno w doktrynie, jak i w orzecznictwie. Zamiast wielu zob. odpowiednio A. Gadomska-Radel, *Wysłuchanie dziecka w postępowaniu cywilnym*, Zagadnienia Społeczne 2014, nr 2, s. 96 i 105 oraz post. SN z dnia 15.12.1998 r., I CKN 1122/98, Legalis nr 43808. Niestety w praktyce czasem nadużywa się tej podstawy, aby odstąpić od wysłuchania – nietrudno jest bowiem znaleźć pretekst, aby wskazać, że wysłuchanie będzie sprzeczne z dobrem dziecka. Tak konsekwentnie M. M. Cieśliński, *Problematyka dopuszczalności stosowania uproszczonych form wysłuchania dziecka w postępowaniu cywilnym*, [w:] *Rozstrzyganie spraw cywilnych. Aktualne wyzwania i perspektywy*, M. Białecki, S. Kotas-Turoboyska, F. Manikowski, J. Słyk, E. Szczepanowska (red.), Warszawa 2022, s. 60.

W myśl art. 216¹ § 2 KPC, sąd stosownie do okoliczności, rozwoju umysłowego, stanu zdrowia i stopnia dojrzałości dziecka uwzględni jego zdanie i rozsądne życzenia⁴⁶. Ustawodawca przykładą wprawdzie dużą wagę do zdania i rozsądnych życzeń dziecka, na co wskazuje kategoryczne sformułowanie treści analizowanego przepisu („sąd (...) uwzględni”)⁴⁷. W literaturze wskazuje się jednak, że prawo do wysłuchania nie gwarantuje małoletniemu rozstrzygnięcia zgodnie z jego wolą⁴⁸. Nie jest to bowiem prawo do decydowania o sobie, lecz prawo do udziału w procesie decyzyjnym⁴⁹. „Stanowisko dziecka wyrażone podczas wysłuchania nie jest wiążące dla sądu orzekającego, ponieważ sąd oceni jego zasadność w ramach swobodnej oceny dowodów, biorąc pod uwagę całokształt materiału dowodowego zebranego w sprawie, a przede wszystkim mając na uwadze okoliczności sprawy istotne w odniesieniu do dziecka, a także stwierdzi, w jakim zakresie – w świetle tych okoliczności – może uwzględnić rozsądne życzenia dziecka. W tym względzie kluczowe znaczenie ma utrwalenie w doktrynie i judykaturze jednoznacznego stanowiska, zgodnie z którym realizacja prawa do wysłuchania dziecka nie może mieć charakteru jedynie formalnego, odbiegającego od idei rzetelnego postępowania cywilnego. W miarę możliwości wysłuchanie dziecka powinno wywrzeć właściwe skutki prawne, organizacyjne i finansowe na różne aspekty życia dziecka, optymalizując przyjęte rozwiązania w aspekcie zaspokajania jego materialnych i niematerialnych potrzeb⁵⁰.” „Oczywistym jest, że stanowisko dziecka nie może być traktowane jako wiążące dla sądu, głównie ze względu na różny sposób postrzegania rzeczywistości i niedojrzałości małoletniego, jednak jednocześnie nie można założyć, że z tego względu życzenia i potrzeby dziecka z zasady są nierozsądne i nie należy ich brać pod uwagę. Każda sytuacja, ze względu na cechy indywidualne dziecka oraz okoliczności zaistniałe w konkretnym stanie faktycznym musi być oceniana przez sąd ze szczególną ostrożnością⁵¹.”

⁴⁶ Szerzej nt. wskazanych determinantów odnoszących się do dziecka zob. M. Cieśliński, [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, P. Ryłski (red. nacz.), A. Olaś (red. cz. III), Legalis 2024, komentarz do art. 216¹, nb 29.2 wraz z przywołaną tam literaturą.

⁴⁷ M. M. Cieśliński, *Wysłuchanie dziecka w procesie cywilnym (art. 216¹ KPC)*, PS 2012, nr 6, s. 64.

⁴⁸ M. M. Cieśliński, *Problematyka dopuszczalności stosowania uproszczonych form wysłuchania dziecka w postępowaniu cywilnym*, [w:] *Rozstrzyganie spraw cywilnych. Aktualne wyzwania i perspektywy*, M. Białecki, S. Kotas-Turoboyska, F. Manikowski, J. Słyk, E. Szczepanowska (red.), Warszawa 2022, s. 61.

⁴⁹ J. Bodio, *Status dziecka jako uczestnika postępowania nieprocesowego*, Warszawa 2019, s. 412.

⁵⁰ K. Flaga-Gieruszyńska, *Dowód z zeznań małoletniego świadka a wysłuchanie dziecka w procesie cywilnym – wybrane zagadnienia*, [w:] *Dowodzenie w postępowaniach sądowych w perspektywie porównawczej*, D. Gil (red.), Lublin 2016, s. 95.

⁵¹ K. Flaga-Gieruszyńska, *Wysłuchanie dziecka jako jeden z instrumentów ochrony dobra dziecka w postępowaniu sądowym w sprawach o rozwód albo o separację*, [w:] *Procedury w sprawach małżeńskich i rodzinnych. Teoria i praktyka*, J. Krzykowska, R. Sztuchmiller (red.), Olsztyn 2016, s. 110-111.

Niezależnie od tego należy stanowczo podkreślić, że „celem wysłuchania jest przekonanie sądu o potrzebie wydania określonego rozstrzygnięcia uwzględniającego rozsądne życzenia małoletniego. Owa rozsądnosc życzeń niewątpliwie powinna nawiązywać do dobra dziecka, jako kluczowej klauzuli generalnej, do której odwołuje się sąd, orzekając w sprawach dotyczących dziecka⁵².” Wola dziecka powinna być zatem respektowana o tyle, o ile pozostaje w zgodzie z jego dobrem⁵³.

2.2. Istotne *nova* normatywne wprowadzone na mocy nowelizacji z 2024 r. – wysłuchanie dziecka na zasadzie (nowych) art. 216¹ i 216² KPC w aspekcie formalnym

Na mocy nowelizacji z 2024 r. ustawodawca wprowadził modyfikacje odnoszące się do wysłuchania dziecka w ujęciu formalnym, a więc dotyczące sposobu przeprowadzenia analizowanej czynności. Zmianie uległa regulacja z art. 216¹ KPC; wprowadzono również nowy przepis – art. 216² KPC.

Omawiane zmiany stanowią w dużej mierze realizację licznych postulatów *de lege ferenda* w przedmiotowym zakresie podnoszonych przez przedstawicieli doktryny⁵⁴. Przepisy Kodeksu postępowania cywilnego regulujące tę materię w ich wersji pierwotnej (w brzmieniu nadanym nowelizacją z 2009 r.) były bowiem bardzo ogólne i powodowały wątpliwości interpretacyjne, co prowadziło do przyjmowania zróżnicowanych rozwiązań⁵⁵. Deficyty regulacji dotyczących wysłuchania dziecka prowadziły najczęściej do tego, iż w praktyce w sędziowie „pozbawieni jasnej instrukcji postępowania” nie

⁵² M. M. Cieśliński, *Wysłuchanie dziecka w procesie cywilnym (art. 216¹ KPC)*, PS 2012, nr 6, s. 64-65.

⁵³ M. M. Cieśliński, *Problematyka dopuszczalności stosowania uproszczonych form wysłuchania dziecka w postępowaniu cywilnym*, [w:] *Rozstrzyganie spraw cywilnych. Aktualne wyzwania i perspektywy*, M. Białecki, S. Kotas-Turoboyska, F. Manikowski, J. Słyk, E. Szczepanowska (red.), Warszawa 2022, s. 60.

⁵⁴ Zob. np. M. Cieśliński, *Stanowisko sędziów na temat wysłuchiwanie małoletnich w postępowaniu cywilnym*, Prawo w Działaniu. Sprawy Cywilne 2017, nr 29, s. 149; R. Sas, *Instytucja wysłuchania dziecka w postępowaniu cywilnym*, [w:] *Prawo małżeńskie i jego relacje z innymi gałęziami prawa*, I. A. Jaroszevska, G. Ćwikliński (red.), Olsztyn 2017, s. 59-60; D. Wybrańczyk, *Instytucja wysłuchania małoletniego przed sądem w sprawach go dotyczących*, ZP BAS 2020, nr 2, s. 61 i 63; M. Pilarczyk, *Wysłuchanie dziecka w procesie cywilnym*, [w:] *Nowelizacja postępowania cywilnego. Wpływ zmian na praktykę sądową*, M. Białecki, S. Kotas-Turoboyska, F. Manikowski, E. Szczepanowska (red.), Warszawa 2021, s. 359 i n.; M. K. Gardziel, *Prawo dziecka do wyrażania własnych poglądów*, PS 2022, nr 7-8, s. 118.

⁵⁵ Por. przede wszystkim M. Cieśliński, *Praktyka sądowa wysłuchiwanie małoletnich w postępowaniach cywilnych w kontekście idei przyjaznego wysłuchania dziecka (komunikat o wynikach badania)*, Prawo w Działaniu. Sprawy Cywilne 2015, nr 24, s. 221 i n. – w tym w szczególności s. 222. Zob. też M. Cieśliński, *Stanowisko sędziów na temat wysłuchiwanie małoletnich w postępowaniu cywilnym*, Prawo w Działaniu. Sprawy Cywilne 2017, nr 29, s. 147 oraz M. K. Gardziel, *Prawo dziecka do wyrażania własnych poglądów*, PS 2022, nr 7-8, s. 112-116.

decydowali się na przeprowadzanie tej czynności⁵⁶. W konsekwencji analizowane modyfikacje wprowadzone nowelizacją z 2024 r. ocenia się co do zasady pozytywnie. Z jednej strony rozstrzygają bowiem wiele wątpliwości obserwowanych dotychczas w praktyce sądowej⁵⁷. Z drugiej zaś strony potwierdzają w znacznej mierze stosowane dotychczas rozwiązania, prowadząc równocześnie do ich ujednolicenia⁵⁸. Należy zatem wyrazić zadowolenie z wprowadzenia omawianych przepisów, bowiem niezdecydowanym sędziom dają już zdecydowanie bardziej konkretne wskazówki jak dokonywać czynności wysłuchania. W związku z tym określenie warunków wysłuchania dziecka powinno (jak się wydaje) przyczynić się do wysoce pożądanej popularyzacji tej instytucji⁵⁹, co pozostaje niewątpliwie koherentne z realizacją nadrzędnej determinanty jej stosowania, jaką jest realizacja dobra dziecka⁶⁰.

Nie ulega zatem kwestii, iż analizowane zmiany stanowią istotne i wysoce pożądane *nova* normatywne. Z uzasadnienia projektu nowelizacji z 2024 r. wynika, że ma ona na celu (w omawianym aspekcie) m. in.: (1) podwyższenie standardów uczestnictwa małoletnich w procedurach sądowych oraz (2) wzmocnienie ich ochrony w prawie (w tym także

⁵⁶ Tak M. Pilarczyk, *Wysłuchanie dziecka w procesie cywilnym*, [w:] *Nowelizacja postępowania cywilnego. Wpływ zmian na praktykę sądową*, M. Białecki, S. Kotas-Turoboyska, F. Manikowski, E. Szczepanowska (red.), Warszawa 2021, s. 368-370. Podobnie: J. Plewka, *Instytucja wysłuchania małoletniego w świetle unormowań prawnych Kodeksu postępowania cywilnego*, [w:] *Tendencje prawa materialnego i procesowego*, E. Marszałkowska-Krzes (red.), Wrocław 2017, s. 59 i 60. Ilość przeprowadzanych wysłuchań była niedostateczna, co znajdowało niewątpliwe potwierdzenie w prowadzonych badaniach. Por. przykładowo M. Cieśliński, *Praktyka sądowa wysłuchiwanie małoletnich w postępowaniach cywilnych w kontekście idei przyjaznego wysłuchania dziecka (komunikat o wynikach badania)*, Prawo w Działaniu. Sprawy Cywilne 2015, nr 24, s. 221 i n. – w tym w szczególności s. 233 oraz M. Cieśliński, *Stanowisko sędziów na temat wysłuchiwanie małoletnich w postępowaniu cywilnym*, Prawo w Działaniu. Sprawy Cywilne 2017, nr 29, s. 142 i n. – w tym w szczególności s. 148. W efekcie nieprecyzyjne regulacje prawne skutkowały słabszą ochroną prawną dobrostanu dziecka. Por. M. Zielona-Jenek, *Dziecko w postępowaniu sądowym*, [w:] *Psychologia kliniczna dzieci i młodzieży*, I. Grzegorzewska, L. Cierpiałkowska, A. R. Borkowska (red.), Warszawa 2020, s. 704.

⁵⁷ A. Pietruszewska, A. Zaruczyńska, *Wysłuchanie małoletniego w postępowaniu cywilnym. Refleksje de lege lata i de lege ferenda*, *Ars Iuridica* 2023, nr 2, s. 147 i powołane przez autorki stanowisko SN opublikowane na stronie <https://orka.sejm.gov.pl/Druki9ka.nsf/0/02B75F5AA94D327FC12589DB0035CA68/%24File/3309-008.pdf>, s. 15 (dostęp 4.01.2025 r.).

⁵⁸ Na potrzebę ustandaryzowania warunków, w których może odbywać się wysłuchanie małoletnich, zwracano uwagę w dotychczasowej doktrynie. Por. przykładowo D. Wybrańczyk, *Instytucja wysłuchania małoletniego przed sądem w sprawach go dotyczących*, *ZP BAS* 2020, nr 2, s. 60.

⁵⁹ M. Cieśliński, [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, P. Rylski (red. nacz.), A. Olaś (red. cz. III), Legalis 2024, komentarz do art. 216², nb 2.

⁶⁰ Niesprzeczność wysłuchania z dobrem dziecka stanowi bowiem niekwestionowaną pozaustawową przesłankę dokonania tej czynności. W tym zakresie por. też M. Cieśliński, *Praktyka sądowa wysłuchiwanie małoletnich w postępowaniach cywilnych w kontekście idei przyjaznego wysłuchania dziecka (komunikat o wynikach badania)*, Prawo w Działaniu. Sprawy Cywilne 2015, nr 24, s. 235 oraz M. Pilarczyk, *Wysłuchanie dziecka w procesie cywilnym*, [w:] *Nowelizacja postępowania cywilnego. Wpływ zmian na praktykę sądową*, M. Białecki, S. Kotas-Turoboyska, F. Manikowski, E. Szczepanowska (red.), Warszawa 2021, s. 364-368.

ochrony systemowej przed skrzywdzeniem)⁶¹. „Zamiarem projektodawcy było zapewnienie małoletniemu właściwych warunków minimalizujących jego stres związanych z jego sytuacją rodzinną⁶².” Odnosząc się *in concreto* do wprowadzonych zmian warto zwrócić uwagę na następujące kwestie.

Primo, z analizy omówionych powyżej regulacji merytorycznych odnoszących się do weryfikowanej instytucji wynika wprawdzie, że decyzja w przedmiocie przeprowadzenia wysłuchania dziecka uzależniona jest co do zasady od uznania sędziowskiego⁶³. Na mocy zmian wprowadzonych nowelizacją z 2024 r. ustawodawca poddał te rozwiązania istotnej korekcie formalnej, co realizuje się na dwóch relewantnych płaszczyznach: negatywnej i pozytywnej. Z jednej strony należy mieć bowiem na względzie, że jeżeli organ procesowy podejmie negatywne rozstrzygnięcie w omawianym zakresie, będzie musiał je uzasadnić⁶⁴. Nowy przepis art. 216¹ § 4 KPC ustanawia bowiem regułę, zgodnie z którą, jeżeli sąd odstąpił od wysłuchania dziecka, najpóźniej przed zakończeniem postępowania, wskazuje w protokole posiedzenia lub rozprawy, z jakich przyczyn czynność ta nie została przeprowadzona⁶⁵. Komentowana zmiana przesądza zatem, iż (w aktualnym stanie prawnym) wysłuchanie dziecka jest zasadą, a odstępstwa od niej powinny mieć charakter wyjątkowy⁶⁶. Z drugiej strony natomiast wypada podkreślić, że jeżeli nawet sędzia podejmie pozytywną decyzję w przedmiocie wysłuchania małoletniego, to zarówno samo przeprowadzenie tej czynności, jak i jej ewentualne powtórzenie będzie uzależnione (w znacznym stopniu) od woli samego zainteresowanego. Po pierwsze, zgodnie bowiem z treścią art. 216¹ § 1 zd. 2 KPC w brzmieniu nadanym nowelizacją z 2024 r., jeżeli przed sądem dziecko odmawia udziału w wysłuchaniu, sąd

⁶¹ Por. Uzasadnienie rządowego projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz niektórych innych ustaw, sejm IX kadencji, druk sejmowy nr 3309, s. 18-19.

⁶² A. Pietruszewska, A. Zaruczyńska, *Wysłuchanie małoletniego w postępowaniu cywilnym. Refleksje de lege lata i de lege ferenda*, *Ars Iuridica* 2023, nr 2, s. 147.

⁶³ Por. przykładowo M. Pilarczyk, *Wysłuchanie dziecka w procesie cywilnym*, [w:] *Nowelizacja postępowania cywilnego. Wpływ zmian na praktykę sądową*, M. Białecki, S. Kotas-Turoboyska, F. Manikowski, E. Szczepanowska (red.), Warszawa 2021, s. 362.

⁶⁴ Na potrzebę wprowadzenia takiego rozwiązania wskazywano już wcześniej w dotychczasowej doktrynie. Por. przykładowo: D. Wybrańczyk, *Instytucja wysłuchania małoletniego przed sądem w sprawach go dotyczących*, ZP BAS 2020, nr 2, s. 60; M. K. Gardziel, *Prawo dziecka do wyrażania własnych poglądów*, PS 2022, nr 7-8, s. 107-108.

⁶⁵ Konstrukcja przyjęta przez ustawodawcę znajduje również potwierdzenie w dotychczasowym orzecznictwie. Por. przykładowo post. SN z dnia 22.06.2012 r., V CSK 283/11, Legalis nr 544269, w którym Sąd przyjął, że w wypadku odstąpienia od wysłuchania przysposobionego sąd powinien wyjaśnić przyczyny tej decyzji. Jest to bowiem niezbędne do oceny jej zasadności i odparcia ewentualnego zarzutu nieuzasadnionego pominięcia kwestionowanego obowiązku.

⁶⁶ Tak i więcej zob. M. Cieśliński, [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, P. Rylski (red. nacz.), A. Olaś (red. cz. III), Legalis 2024, komentarz do art. 216¹, nb 7-7.5.

odstępuje od tej czynności⁶⁷. Ustawodawca podkreśla, iż jest to szczególnie relewantny element, który daje wyraz respektowania podmiotowości małoletniego w postępowaniu cywilnym⁶⁸. Wykładnia językowa powołanej regulacji prowadzi do jednoznacznego wniosku, że organ procesowy jest w tym zakresie związany stanowiskiem małoletniego – choćby nawet sam posiadał zdecydowanie odmienny pogląd na sprawę. „Należy jednak zauważyć, że także i wówczas sędzia może poczynić cenne spostrzeżenia na temat zachowania dziecka a także prawdopodobnie przyczyn z powodu których małoletni nie chce uczestniczyć w wysłuchaniu. Należy także dopuścić możliwość przerwania wysłuchania w jego trakcie z uwagi na wolę dziecka zakończenia rozmowy⁶⁹.” Po drugie, na mocy art. 216¹ § 3 zd. 1 KPC, legislator wprowadza regułę, zgodnie z którą wysłuchanie dziecka może nastąpić tylko raz w toku postępowania⁷⁰. W ocenie ustawodawcy należy bowiem unikać niepotrzebnego powtarzania czynności z udziałem małoletnich⁷¹. Niestety „w praktyce długotrwałość postępowań sądowych może stwarzać konieczność dokonywania kolejnego wysłuchania – w szczególności w trakcie sprawy może zmienić się sytuacja dziecka; także zmiany rozwojowe małoletniego mogą przemawiać za potrzebą poznania zdania i życzeń dziecka”. Co więcej, „wobec przyjęcia utajnionego modelu wysłuchania dziecka (...), konieczność ponownego wysłuchania małoletniego może powstać przy rozpoznawaniu środków odwoławczych – zdarza się bowiem, że istnieje potrzeba, aby sąd odwoławczy w imię realizacji zasady prawdy materialnej oraz bezpośredniości odbył rozmowę z dzieckiem. Uzasadnienie dla takiej decyzji może wynikać także z zarzutów jakie zostały podniesione w środku odwoławczym⁷².” W

⁶⁷ Przepis ten stanowi poniekąd jednoznaczne potwierdzenie stosowanych dotychczas dobrych praktyk mających na celu realizację idei przyjaznego wysłuchiwanie dzieci. W tym zakresie przykładowo M. Cieśliński, *Praktyka sądowa wysłuchiwanie małoletnich w postępowaniach cywilnych w kontekście idei przyjaznego wysłuchania dziecka (komunikat o wynikach badania)*, Prawo w Działaniu. Sprawy Cywilne 2015, nr 24, s. 230-231.

⁶⁸ Uzasadnienie rządowego projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz niektórych innych ustaw, sejm IX kadencji, druk sejmowy nr 3309, s. 25.

⁶⁹ M. Cieśliński, [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, P. Rylski (red. nac.), A. Olaś (red. cz. III), Legalis 2024, komentarz do art. 216¹, nb 7.4.

⁷⁰ Rozwiązanie to również potwierdza stosowane dotychczas praktyki i podnoszone w tym zakresie postulaty. Por. przykładowo J. Słyk, *Aspekty prawne wysłuchania dziecka w postępowaniu cywilnym*, Dziecko Krzywdzone 2015, nr 4, s. 26-27; J. Plewka, *Instytucja wysłuchania małoletniego w świetle unormowań prawnych Kodeksu postępowania cywilnego*, [w:] *Tendencje prawa materialnego i procesowego*, E. Marszałkowska-Krześ (red.), Wrocław 2017, s. 55; D. Wybrańczyk, *Instytucja wysłuchania małoletniego przed sądem w sprawach go dotyczących*, ZP BAS 2020, nr 2, s. 59; M. K. Gardziel, *Prawo dziecka do wyrażania własnych poglądów*, PS 2022, nr 7-8, s. 109; M. Cieśliński, [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, P. Rylski (red. nac.), A. Olaś (red. cz. III), Legalis 2024, komentarz do art. 216¹, nb 38.

⁷¹ Uzasadnienie rządowego projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz niektórych innych ustaw, sejm IX kadencji, druk sejmowy nr 3309, s. 25.

⁷² M. Cieśliński, [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, P. Rylski (red. nac.), A. Olaś (red. cz. III), Legalis 2024, komentarz do art. 216¹, nb 39 i 40.

konsekwencji w treści powołanego przepisu przewidziane zostały dwa wyjątki: chyba że dobro dziecka wymaga ponownego przeprowadzenia tej czynności lub potrzebę ponownego wysłuchania zgłasza samo dziecko. W pierwszym przypadku (jak się wydaje) należy przyjąć, iż przedmiotowa kwestia podlega swobodnej ocenie sądu przy uwzględnieniu wskazanej w treści powołanego przepisu determinanty, jaką jest dobro dziecka; w drugim – decydujące znaczenie ma samo stanowisko dziecka, którego organ procesowy w tym wypadku kwestionować nie może⁷³. Ostatecznie stosownie do treści art. 216¹ § 3 zd. 2 KPC, ponowne wysłuchanie dziecka przeprowadza ten sam sąd, chyba że jest to niemożliwe lub stoi temu na przeszkodzie dobro dziecka. Rozwiązanie przyjęte przez ustawodawcę wydaje się jak najbardziej racjonalne. Jeżeli bowiem wysłuchanie przeprowadza ta sama (znana już dziecku) osoba, to istnieje duże prawdopodobieństwo, że będzie się to wiązało z mniejszym stresem. Co więcej, sędzia, który prowadził wcześniejsze wysłuchanie, będzie miał większe spektrum weryfikacji poglądów i stanowiska małoletniego – w szczególności w zakresie porównania wypowiedzi dziecka z poprzednim wysłuchaniem. Ostatecznie nie ulega zatem kwestii, że wszystkie analizowane konstrukcje mają na celu unikanie niepożądanego traumatyzowania dziecka, jakie mogłoby nastąpić w efekcie nieprawidłowego przeprowadzenia czynności wysłuchania⁷⁴.

Secundo, konsekwentnie rozwiązania wprowadzane na mocy nowelizacji z 2024 r. determinowane są dążeniem do zapewnienia małoletniemu komfortu i poczucia bezpieczeństwa, a także swobody wypowiedzi i ewentualnego niezbędnego wsparcia w toku wysłuchania⁷⁵.

Po pierwsze, dla realizacji wspomnianych celów szczególnie relewantne znaczenie odgrywa niewątpliwie miejsce, w którym przeprowadzane jest wysłuchanie dziecka. Ustawodawca podkreśla, że „miejsce [to] powinno zapewniać dziecku poczucie bezpieczeństwa, swobodę wypowiedzi oraz sprzyjać koncentracji. (...) Z psychologicznego punktu widzenia czynności z małoletnimi w postępowaniu cywilnym powinny być realizowane w trybie ochronnym. Dotyczą one niejednokrotnie kwestii emocjonalnie obciążających małoletniego, życiowo dla niego ważnych. Dbłość o dobro małoletnich

⁷³ Wskazuje na to kategoryczne sformułowanie zawarte w treści analizowanego przepisu „chyba że (...) potrzebę ponownego wysłuchania zgłasza samo dziecko.”

⁷⁴ Na kwestię tę zwraca się niezmiennie uwagę w doktrynie. Por. przykładowo A. Czerdecka, *Psychologiczne kryteria wysłuchania dziecka w sprawach rodzinnych i opiekuńczych*, Rodzina i Prawo 2010, nr 14-15, s. 42.

⁷⁵ Por. też Uzasadnienie rządowego projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz niektórych innych ustaw, sejm IX kadencji, druk sejmowy nr 3309, s. 25-26.

uczestniczących w procedurach prawnych jest [w takiej sytuacji] wartością nadrzędną⁷⁶.” Artykuł 216¹ § 1 zd. 2 KPC w jego pierwotnym brzmieniu zawierał w swej treści jedynie lakoniczne stwierdzenie, że „wysłuchanie dziecka odbywa się poza salą posiedzeń sądowych”. Regulacja w przedmiotowym zakresie była zatem absolutnie niewystarczająca⁷⁷. Funkcjonalny odpowiednik tego przepisu stanowi aktualnie (tj. po wejściu w życie nowelizacji z 2024 r.) regulacja z art. 216² § 1 *in fine* KPC – stosownie do jego treści, wysłuchanie dziecka odbywa się w odpowiednio przystosowanych pomieszczeniach w siedzibie sądu lub, jeżeli dobro dziecka tego wymaga, poza jego siedzibą⁷⁸. Weryfikowane rozwiązanie przyjęte przez ustawodawcę wypada ocenić aprobowująco. „Elastyczność komentowanego przepisu powoduje, że każdorazowo można rozważyć właściwą formę wysłuchania stosownie do wieku, sytuacji dziecka a nawet rodzaju sprawy⁷⁹.” Nie jest zatem wykluczone, aby sąd przyjechał do miejsca pobytu małoletniego; celowe może być bowiem przeprowadzenie tej czynności w otoczeniu domowym dziecka lub nawet placówce edukacyjnej⁸⁰. Ostatecznie warto mieć przy tym na względzie, że w piśmiennictwie (jeszcze na kanwie pierwotnego brzmienia analizowanej regulacji, a więc przed wejściem w życie nowelizacji z 2024 r.) podnoszono zasadnie, że „słuszne również pod względem przede wszystkim czasowym byłoby zróżnicowanie obligatoryjności wysłuchania poza salą rozpraw np. biorąc za kryterium wiek dziecka lub rodzaj sprawy⁸¹.” Wydaje się, że aktualne brzmienie art. 216² § 1 *in fine* KPC nie uniemożliwia przeprowadzenia wysłuchania na sali rozpraw –w razie potrzeby *ad casu*

⁷⁶ Tak: Uzasadnienie rządowego projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz niektórych innych ustaw, sejm IX kadencji, druk sejmowy nr 3309, s. 26. Wtrącenia moje – AF. W tym zakresie por. też J. Słyk, *Aspekty prawne wysłuchania dziecka w postępowaniu cywilnym*, Dziecko Krzywdzone 2015, nr 4, s. 25.

⁷⁷ Por. przykładowo M. Pilarczyk, *Wysłuchanie dziecka w procesie cywilnym*, [w:] *Nowelizacja postępowania cywilnego. Wpływ zmian na praktykę sądową*, M. Białecki, S. Kotas-Turoboyska, F. Manikowski, E. Szczepanowska (red.), Warszawa 2021, *passim* – w tym w szczególności s. 362-364 oraz 369 i 372.

⁷⁸ W piśmiennictwie wskazuje się, że mogą zostać w tym celu wykorzystane tzw. „niebieskie pokoje” utworzone już wcześniej w sądach na potrzeby postępowania karnego. Zamiast wielu zob. A. Gadomska-Radel, *Wysłuchanie dziecka w postępowaniu cywilnym*, Zagadnienia Społeczne 2014, nr 2, s. 99-101 i 104.

⁷⁹ Tak: M. Cieśliński, [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, P. Ryłski (red. nacz.), A. Olaś (red. cz. III), Legalis 2024, komentarz do art. 216¹, nb 30.

⁸⁰ Tak i więcej zob. M. M. Cieśliński, *Problematyka dopuszczalności stosowania uproszczonych form wysłuchania dziecka w postępowaniu cywilnym*, [w:] *Rozstrzyganie spraw cywilnych. Aktualne wyzwania i perspektywy*, M. Białecki, S. Kotas-Turoboyska, F. Manikowski, J. Słyk, E. Szczepanowska (red.), Warszawa 2022, s. 70-71. Stanowisko to autor wyraził na kanwie treści weryfikowanej regulacji z art. 216¹ KPC w brzmieniu sprzed nowelizacji z 2024 r. Paradoksalnie - z uwagi na komentowaną zmianę analizowanego przepisu - obecnie pozostaje ono tym bardziej aktualne.

⁸¹ R. Sas, *Instytucja wysłuchania dziecka w postępowaniu cywilnym*, [w:] *Prawo małżeńskie i jego relacje z innymi gałęziami prawa*, I. A. Jaroszewska, G. Ćwikliński (red.), Olsztyn 2017, s. 60.

można by przecież skutecznie argumentować, iż sala ta stanowi „odpowiednio przystosowane pomieszczenie w siedzibie sądu” w rozumieniu analizowanego przepisu⁸².

Po drugie, „z perspektywy psychologicznej w wysłuchaniu nie powinny uczestniczyć inne osoby poza sędzią, a w żadnym wypadku rodzice małoletniego lub osoby reprezentujące rodziców. Obecność ich może wpływać na małoletniego krępująco, wiązać się z wewnętrznym przymusem zadowolenia osoby lub osób bliskich, konfliktem lojalnościowym⁸³.” W konsekwencji na mocy nowelizacji z 2024 r. ustawodawca przyjął zasadę, zgodnie z którą w wysłuchaniu małoletniego powinien brać udział co do zasady wyłącznie sędzia⁸⁴. Analizowane rozwiązanie zostało poddane krytyce przez przedstawicieli doktryny jako zbyt restrykcyjne i niewystarczająco elastyczne – w piśmiennictwie podkreśla się bowiem, że w niektórych sytuacjach udział w wysłuchaniu osoby bliskiej dziecku (w szczególności rodzica bądź rodziców) może być pożądanym a nawet niezbędnym⁸⁵. Wprawdzie z uwagi na charakter spraw, w których sąd dopuszcza możliwość wysłuchania małoletniego, do możliwości towarzyszenia dziecku przez rodzica należy podchodzić z dużą ostrożnością⁸⁶. Wypada jednak postulować, aby w trakcie wysłuchania małoletniemu towarzyszył przedstawiciel ustawowy lub opiekun prawny – pod warunkiem jednak, że nie będzie to wpływało na swobodę jego wypowiedzi⁸⁷. Przepis art. 216² § 2 KPC stanowi *expressis verbis*, że w wysłuchaniu dziecka, oprócz sędziego może brać udział wyłącznie biegły psycholog⁸⁸. „Ustawodawca przesądził tym samym, że

⁸² W praktyce rolę takiego pomieszczenia będzie mógł pełnić również gabinet sędziego. Zob. przykładowo (ale w odniesieniu do stanu prawnego po wejściu w życie nowelizacji z 2009 r.) J. Zajączkowska, *Głos dziecka na wokandzie – o instytucji wysłuchania małoletniego*, Palestra 2013, nr 7-8, s. 62. W najnowszej doktrynie (w nawiązaniu do zmian wprowadzonych nowelizacją z 2024 r.) do podnoszone są jednak wątpliwości w tym zakresie. Por. M. Cieśliński, [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, P. Rylski (red. nac.), A. Olaś (red. cz. III), Legalis 2024, komentarz do art. 216², nb 6.

⁸³ Tak: Uzasadnienie rządowego projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz niektórych innych ustaw, sejm IX kadencji, druk sejmowy nr 3309, s. 25. Por. też J. Zajączkowska, *Głos dziecka na wokandzie – o instytucji wysłuchania małoletniego*, Palestra 2013, nr 7-8, s. 62 i 64.

⁸⁴ Arg. z art. 216² § 2 *in principio* KPC. W tym zakresie por. też uzasadnienie rządowego projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz niektórych innych ustaw, sejm IX kadencji, druk sejmowy nr 3309, s. 25-26. Rozwiązanie takie stanowi znaczące ułatwienie z perspektywy wysłuchiwanego dziecka, co potwierdzają przeprowadzone badania empiryczne. Por. A. Bąk, „*Bo sąd jest taki ważny*” – *doświadczenia dzieci uczestniczących w czynności wysłuchania. Raport z badania jakościowego*, Dziecko Krzywdzone 2015, nr 4, s. 97.

⁸⁵ M. Cieśliński, [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, P. Rylski (red. nac.), A. Olaś (red. cz. III), Legalis 2024, komentarz do art. 216², nb 13.

⁸⁶ Tak i więcej zob. A. Gadomska-Radel, *Wysłuchanie dziecka w postępowaniu cywilnym*, Zagadnienia Społeczne 2014, nr 2, s. 102.

⁸⁷ Tak: A. Gadomska-Radel, *Wysłuchanie dziecka w postępowaniu cywilnym*, Zagadnienia Społeczne 2014, nr 2, s. 104-105. Odmienne: F. Podlęcki, *Realizacja konstytucyjnej zasady ochrony praw dziecka na gruncie instytucji wysłuchania małoletniego w postępowaniu cywilnym*, [w:] *Konstytucyjne aspekty procesu cywilnego*, A. Orzeł-Jakubowska, T. Zembruski (red.), Warszawa 2023, s. 331.

⁸⁸ Materializują się w ten sposób zalecenia formułowane w dotychczasowej doktrynie odnośnie do możliwości udziału psychologa w wysłuchaniu małoletniego w postępowaniu cywilnym. Por. przykładowo

w czynności tej nie mogą brać udziału protokolant, inny biegły (np. psychiatra), strony i ich pełnomocnicy a także ewentualne inne podmioty postępowania (np. prokurator)⁸⁹.” Obecność takich osób jest bowiem w analizowanej sytuacji stanowczo niewskazana⁹⁰. Odnosząc się do treści weryfikowanej regulacji wypada natomiast stwierdzić, że udział biegłego w wysłuchaniu jest fakultatywny⁹¹. Co więcej, powołany przepis określa dodatkowo podstawy i cel udziału psychologa w wysłuchaniu: „jeżeli z uwagi na stan zdrowia, rozwój umysłowy lub wiek dziecka niezbędne jest zapewnienie mu pomocy psychologicznej podczas wysłuchania lub zachodzi konieczność udzielenia pomocy sędziemu w zakresie rozpoznania potrzeb dziecka podczas wysłuchania”. Należy zatem przyjąć, że udział biegłego w wysłuchaniu wskazany jest tylko w wypadkach wyjątkowych. Okolicznością taką może być wiek dziecka poniżej ósmego roku życia, specyficzne dysfunkcje rozwojowe czy znaczące problemy w funkcjonowaniu emocjonalnym⁹². Aby sąd mógł podjąć decyzję odnośnie do udziału psychologa w wysłuchaniu, niezbędne jest

M. M. Cieśliński, *Wysłuchanie dziecka w procesie cywilnym (art. 216¹ KPC)*, PS 2012, nr 6, s. 67 wraz z powołaną tam literaturą.

⁸⁹ M. Cieśliński, [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, P. Rylski (red. nacz.), A. Olaś (red. cz. III), Legalis 2024, komentarz do art. 216², nb 9.

⁹⁰ F. Podłęcki, *Realizacja konstytucyjnej zasady ochrony praw dziecka na gruncie instytucji wysłuchania małoletniego w postępowaniu cywilnym*, [w:] *Konstytucyjne aspekty procesu cywilnego*, A. Orzeł-Jakubowska, T. Zembruski (red.), Warszawa 2023, s. 331.

⁹¹ Tak: M. Cieśliński, [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, P. Rylski (red. nacz.), A. Olaś (red. cz. III), Legalis 2024, komentarz do art. 216², nb 12. Rozwiązanie przyjęte przez ustawodawcę odpowiada zatem dominującej dotychczas praktyce. Por. A. Budzyńska, *Wysłuchanie dziecka w postępowaniu cywilnym – perspektywa psychologiczna*, Dziecko Krzywdzone 2015, nr 4, s. 46-47; F. Podłęcki, *Realizacja konstytucyjnej zasady ochrony praw dziecka na gruncie instytucji wysłuchania małoletniego w postępowaniu cywilnym*, [w:] *Konstytucyjne aspekty procesu cywilnego*, A. Orzeł-Jakubowska, T. Zembruski (red.), Warszawa 2023, s. 331. Aczkolwiek warto zwrócić uwagę, że (na tle stanu prawnego obowiązującego przed wejściem w życie nowelizacji z 2024 r.) niektórzy przedstawiciele doktryny postulowali, aby uczestnictwo psychologa w wysłuchaniu miało charakter obligatoryjny, a nie fakultatywny. Por. A. Gadomska-Radel, *Wysłuchanie dziecka w postępowaniu cywilnym*, Zagadnienia Społeczne 2014, nr 2, s. 98.

⁹² W takich sytuacjach możliwe jest również odstępienie od wysłuchania i przeprowadzenie badania sądowo-psychologicznego. Tak: Uzasadnienie rządowego projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz niektórych innych ustaw, sejm IX kadencji, druk sejmowy nr 3309, s. 25-26. Dziecko może bowiem zostać wysłuchane nie tylko bezpośrednio przez sąd, ale w drodze tzw. wysłuchania pośredniego. Szczegółowo zob. M. Cieśliński, [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, P. Rylski (red. nacz.), A. Olaś (red. cz. III), Legalis 2024, komentarz do art. 216¹, nb 6. Brzmienie regulacji z art. 216¹ § 1 *in principio* KPC prowadzi jednak do wniosku, że sytuacje takie należy uznać za dopuszczalne jedynie w drodze wyjątku – regułą jest bowiem, że to sąd powinien wysłuchać dziecko, co wynika dodatkowo m.in. z zasady bezpośredniości. Por. M. Pilarczyk, *Wysłuchanie dziecka w procesie cywilnym*, [w:] *Nowelizacja postępowania cywilnego. Wpływ zmian na praktykę sądową*, M. Białecki, S. Kotas-Turoboyska, F. Manikowski, E. Szczepanowska (red.), Warszawa 2021, s. 371; F. Podłęcki, *Realizacja konstytucyjnej zasady ochrony praw dziecka na gruncie instytucji wysłuchania małoletniego w postępowaniu cywilnym*, [w:] *Konstytucyjne aspekty procesu cywilnego*, A. Orzeł-Jakubowska, T. Zembruski (red.), Warszawa 2023, s. 327. Co więcej, warto przy tym stanowczo podkreślić, że wysłuchaniem w rozumieniu art. 216¹ KPC jest tylko wysłuchanie bezpośrednie – wszelkie inne pośrednie jego formy nie realizują bowiem wymogów statuowanych na mocy wspomnianego przepisu. Zamiast wielu zob. M. M. Cieśliński, *Problematyka dopuszczalności stosowania uproszczonych form wysłuchania dziecka w postępowaniu cywilnym*, [w:] *Rozstrzyganie spraw cywilnych. Aktualne wyzwania i perspektywy*, M. Białecki, S. Kotas-Turoboyska, F. Manikowski, J. Słyk, E. Szczepanowska (red.), Warszawa 2022, s. 61-62 i 74-75.

wcześniejsze poznanie sytuacji dziecka. W tym celu sąd może zainicjować dochodzenie polegające m. in. na przeprowadzeniu badania dokumentów lub wywiadu środowiskowego, jak również uzyskaniu opinii szkolnej czy opinii biegłego psychologa⁹³.

Po trzecie, do realizacji wspomnianych celów przyczyniają się również przepisy wyłączające jawność wysłuchania i regulujące zasady dokonywania zapisu z jego przebiegu. Zgodnie bowiem z treścią art. 216² § 1 *in principio* KPC, wysłuchanie dziecka następuje na posiedzeniu niejawnym⁹⁴. Z kolei na zasadzie art. 216² § 3 KPC, z przebiegu wysłuchania dziecka sporządza się notatkę urzędową⁹⁵; nie utrwała się go za pomocą urządzenia rejestrującego dźwięk albo obraz i dźwięk⁹⁶. Analizowana konstrukcja została przyjęta przez ustawodawcę z uwagi na charakter czynności, jaką jest wysłuchanie dziecka w postępowaniu cywilnym⁹⁷. W literaturze zwraca się jednak uwagę, iż z jednej strony nie ulega wprawdzie kwestii, że realizacja wysłuchania musi gwarantować dziecku intymność w kontakcie z sędzią. Z drugiej jednak strony „wadą takiego rozwiązania jest brak kontroli

⁹³ Por. J. Zajączkowska, *Głos dziecka na wokandzie – o instytucji wysłuchania małoletniego*, Palestra 2013, nr 7-8, s. 64. Zob. też M. Cieśliński, [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, P. Rylski (red. nacz.), A. Olaś (red. cz. III), Legalis 2024, komentarz do art. 216², nb 14.

⁹⁴ Brak będzie zatem możliwości przeprowadzenia tej czynności przy użyciu urządzeń technicznych umożliwiających jej przeprowadzenie na odległość. Tak i więcej zob. M. Cieśliński, [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, P. Rylski (red. nacz.), A. Olaś (red. cz. III), Legalis 2024, komentarz do art. 216², nb 8. Regulacje odnoszące się do posiedzenia zdalnego mają bowiem zastosowanie wyłącznie do posiedzeń jawnych (jak stanowi niezmiennie *expressis verbis* art. 151 § 2 zd. 1 *in principio* KPC). Warto przy tym podkreślić, że w piśmiennictwie (jeszcze w odniesieniu do stanu prawnego sprzed nowelizacji z 2024 r.) podkreślano, że wysłuchanie w formie zdalnej jest wysoce niepożądane i powinno w związku tym stanowić ostateczność. Por. M. M. Cieśliński, *Problematyka dopuszczalności stosowania uproszczonych form wysłuchania dziecka w postępowaniu cywilnym*, [w:] *Rozstrzyganie spraw cywilnych. Aktualne wyzwania i perspektywy*, M. Białecki, S. Kotas-Turoboyska, F. Manikowski, J. Słyk, E. Szczepanowska (red.), Warszawa 2022, s. 73. Rozwiązanie przyjęte przez ustawodawcę uwzględnia zatem (również i w tym aspekcie) postulaty podnoszone w dotychczasowej doktrynie.

⁹⁵ W efekcie wykluczona zostaje konieczność udziału w tej czynności protokolanta. W tym zakresie por. też (ale na tle stanu prawnego obowiązującego przed wejściem w życie nowelizacji z 2024 r.) np. D. Wybrańczyk, *Instytucja wysłuchania małoletniego przed sądem w sprawach go dotyczących*, ZP BAS 2020, nr 2, s. 57-58. Notatkę urzędową będzie bowiem sporządzał sam sędzia – zasadniczo tylko on bowiem uczestniczy w wysłuchaniu – oczywiście poza samym dzieckiem. Rozwiązanie takie pozostaje szczególnie operatywne z perspektywy małoletnich. Analiza prowadzonych badań empirycznych prowadzi bowiem do wniosku, że obecność protokolanta i sposób przeprowadzania protokolowanej czynności może stanowić dla nich relewantny dyskomfort. Por. A. Bąk, „*Bo sąd jest taki ważny*” – *doświadczenia dzieci uczestniczących w czynności wysłuchania. Raport z badania jakościowego*, Dziecko Krzywdzone 2015, nr 4, s. 95.

⁹⁶ Weryfikowane rozwiązanie również znajduje potwierdzenie w ramach dominujących dotychczas w tym zakresie praktyk. Zob. M. Cieśliński, *Praktyka sądowa wysłuchiwanie małoletnich w postępowaniach cywilnych w kontekście idei przyjaznego wysłuchania dziecka (komunikat o wynikach badania)*, Prawo w Działaniu. Sprawy Cywilne 2015, nr 24, s. 232-233; M. Cieśliński, *Stanowisko sędziów na temat wysłuchiwanie małoletnich w postępowaniu cywilnym*, Prawo w Działaniu. Sprawy Cywilne 2017, nr 29, s. 144. Aczkolwiek (na tle stanu prawnego obowiązującego po wejściu w życie nowelizacji z 2009 r.) niektórzy autorzy podnosili, że wypowiedzi małoletniego powinny być rejestrowane na urządzeniu nagrywającym. Tak: A. Czeredcka, *Psychologiczne kryteria wysłuchania dziecka w sprawach rodzinnych i opiekuńczych*, Rodzina i Prawo 2010, nr 14-15, s. 42.

⁹⁷ Por. Uzasadnienie rządowego projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz niektórych innych ustaw, sejm IX kadencji, druk sejmowy nr 3309, s. 26.

stron procesu a także sądu drugiej instancji nad sposobem przeprowadzenia wysłuchania, jak również nie istnieje możliwość oceny zarówno przez strony jak i sąd odwoławczy, stanowiska dziecka⁹⁸.” Co więcej, w przypadku utrwalenia przebiegu wysłuchania, czynność ta mogłaby zostać odtworzona na rozprawie oraz przeanalizowana przez biegłego psychologa⁹⁹. W konsekwencji w piśmiennictwie postuluje się, aby *de lege lata* notatki z przebiegu wysłuchania były szczegółowe i dokładnie opisywały, co dziecko powiedziało sędziemu podczas wysłuchania – chyba że o nieumieszczanie pewnych informacji zwróci się samo dziecko, a sędzia uzna za stosowne prośbę tę uwzględnić¹⁰⁰. Ostatecznie wskazuje się, iż analizowane rozwiązanie przyjęte na mocy nowelizacji z 2024 r. jest nieoperatywne i niekonsekwentne¹⁰¹. W związku z tym *de lege ferenda* postuluje się wprowadzenie możliwości (choćby tylko utajnionej) rejestracji audiowizualnej przebiegu wysłuchania - przy ewentualnym ograniczeniu dostępu do nagrania wyłącznie dla składu orzekającego¹⁰².

I ostatecznie - po czwarte (niejako w uzupełnieniu powyższego), nowy art. 216² § 4 KPC statuuje delegację ustawową do wydania przez Ministra Sprawiedliwości rozporządzenia odnoszącego się do wysłuchań małoletnich w postępowaniu cywilnym¹⁰³. Stosownie do treści tego przepisu, wspomniany akt wykonawczy określa sposób przygotowania i przeprowadzenia wysłuchania dziecka oraz warunki, jakim mają odpowiadać pomieszczenia przeznaczone do przeprowadzania takich wysłuchań, mając na względzie konieczność zapewnienia swobody wypowiedzi i poczucia bezpieczeństwa

⁹⁸ M. Cieśliński, [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, P. Ryłski (red. naczej.), A. Olaś (red. cz. III), Legalis 2024, komentarz do art. 216¹, nb 17 i 34.

⁹⁹ A. Gadomska-Radel, *Wysłuchanie dziecka w postępowaniu cywilnym*, Zagadnienia Społeczne 2014, nr 2, s. 104.

¹⁰⁰ M. Cieśliński, [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, P. Ryłski (red. naczej.), A. Olaś (red. cz. III), Legalis 2024, komentarz do art. 216², nb 16-17.

¹⁰¹ Odminną konstrukcję przyjął bowiem ustawodawca w postępowaniu karnym. Por. art. 147 § 2a KPK.

¹⁰² W tym również w instancji odwoławczej. Por. M. Cieśliński, [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, P. Ryłski (red. naczej.), A. Olaś (red. cz. III), Legalis 2024, komentarz do art. 216², nb 18-20. Zob. też J. Zajączkowska, *Głos dziecka na wokandzie – o instytucji wysłuchania małoletniego*, Palestra 2013, nr 7-8, s. 64; A. Gadomska-Radel, *Wysłuchanie dziecka w postępowaniu cywilnym*, Zagadnienia Społeczne 2014, nr 2, s. 100-101 i 104; R. Sas, *Instytucja wysłuchania dziecka w postępowaniu cywilnym*, [w:] *Prawo małżeńskie i jego relacje z innymi gałęziami prawa*, I. A. Jaroszevska, G. Ćwikliński (red.), Olsztyn 2017, s. 60.

¹⁰³ W efekcie ustawodawca uwzględnił podnoszone w dotychczasowej doktrynie postulaty *de lege ferenda* w przedmiotowym zakresie. Por. np. M. Cieśliński, *Stanowisko sędziów na temat wysłuchiwanie małoletnich w postępowaniu cywilnym*, Prawo w Działaniu. Sprawy Cywilne 2017, nr 29, s. 147; F. Podłęcki, *Realizacja konstytucyjnej zasady ochrony praw dziecka na gruncie instytucji wysłuchania małoletniego w postępowaniu cywilnym*, [w:] *Konstytucyjne aspekty procesu cywilnego*, A. Orzeł-Jakubowska, T. Zembruski (red.), Warszawa 2023, s. 330 i 333.

wysłuchiwanych dzieci¹⁰⁴. Brak będzie już zatem potrzeby (jak to postulowano w dotychczasowej doktrynie) posiłkowania się w tym zakresie adekwatnymi rozwiązaniami wykreowanymi na potrzeby postępowania karnego¹⁰⁵.

3. Wysłuchanie dziecka w postępowaniu cywilnym - *dylematy aksjologiczne (in)dyferentnych wartości: dobro dziecka vs dobro wymiaru sprawiedliwości*

Zasada ochrony dobra (interesu) dziecka realizuje się zarówno na gruncie prawa międzynarodowego (w tym między innymi Konwencji o prawach dziecka), jak i przepisów krajowych (w szczególności w Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym¹⁰⁶ oraz w Kodeksie postępowania cywilnego)¹⁰⁷.

Pojęcie dobra dziecka nie zostało zdefiniowane przez ustawodawcę. Przyjmuje się, iż powinno być ono interpretowane w poszczególnych przypadkach indywidualnie. W doktrynie i orzecznictwie wypracowano pomocnicze definicje tego terminu. „Ich wspólną cechą jest definiowanie dobra dziecka przy respektowaniu jego fundamentalnego znaczenia w systemie preferencji społecznych, co wywodzi się z podstawowej w prawie rodzinnym dyrektywy nakazującej uwzględnić interes dziecka jako prymarny przy kształtowaniu stosunków rodzinnych¹⁰⁸.”

W kontekście wysłuchania dziecka przesłanka ta powinna być realizowana co do zasady na (co najmniej) dwóch płaszczyznach: (1) zarówno na etapie tworzenia prawa, (2) jak i jego stosowania (w tym również jako kryterium oceny przy podejmowaniu decyzji w sprawach dziecka oraz rozstrzyganiu kolizji pomiędzy interesami dziecka a interesami osób trzecich)¹⁰⁹.

¹⁰⁴ Na mocy delegacji ustawowej zawartej w treści powołanego przepisu wydane zostało Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 21.10.2024 r. w sprawie sposobu przygotowania i przeprowadzenia wysłuchania dziecka oraz warunków, jakim mają odpowiadać pomieszczenia przeznaczone do przeprowadzania takich wysłuchań (Dz. U. z 2024 r. poz. 1579). Z uwagi na ograniczone ramy oraz zakresloną w tytule tematykę, regulacje zawarte w treści wspomnianego rozporządzenia nie zostały omówione w toku rozważań w ramach niniejszego artykułu. Zagadnienie to (z uwagi na jego obszerność) mogłoby się bowiem z powodzeniem stać przedmiotem analizy w ramach odrębnego opracowania.

¹⁰⁵ Propozycje takie prezentował przykładowo M. M. Cieśliński, *Wysłuchanie dziecka w procesie cywilnym (art. 216¹ KPC)*, PS 2012, nr 6, s. 70.

¹⁰⁶ Ustawa z dnia 25.02.1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy, t.j. Dz. U. z 2023 r. poz. 2809 z późn. zm., weszła w życie w dniu 1.01.1965 r.

¹⁰⁷ Por. np. W. Stojanowska, *Dobro dziecka w aspekcie sprawowanej nad nim władzy rodzicielskiej*, Studia nad Rodziną 2000, nr 4, s. 55 i n. – w tym w szczególności s. 55 i 62.

¹⁰⁸ Zamiast wielu zob. D. Wybrańczyk, *Instytucja wysłuchania małoletniego przed sądem w sprawach go dotyczących*, ZP BAS 2020, nr 2, s. 50-51, przypis nr 6 wraz z powołaną tam literaturą i orzecznictwem.

¹⁰⁹ W. Stojanowska, *Dobro dziecka w aspekcie sprawowanej nad nim władzy rodzicielskiej*, Studia nad Rodziną 2000, nr 4, s. 55.

Odnosząc się do pierwszego z wymienionych aspektów należy nawiązać do aksjologii obowiązujących dotychczas regulacji i wprowadzanych aktualnie zmian w tym zakresie¹¹⁰. Dobro dziecka determinuje niezmiennie (od daty wejścia w życie nowelizacji z 2009 r.) treść przepisów odnoszących się do jego wysłuchania zarówno w ujęciu merytorycznym, jak i formalnym¹¹¹. Przedmiotową dyrektywą kierował się niewątpliwie ustawodawca również wprowadzając zmiany na mocy nowelizacji z 2024 r. Wskazuje na to wykładnia celowościowa *de facto* wszystkich omówionych powyżej nowości normatywnych. Co więcej, w treści poddanych analizie regulacji ustawodawca posługuje się niejednokrotnie *expressis verbis* tym właśnie pojęciem¹¹². Przepisy odnoszące się do wysłuchania dziecka posiadają zatem jednorodne podłoże aksjologiczne – nie sposób więc kwestionować racjonalności proceduralnej poczynąń legislacyjnych w tym zakresie¹¹³.

Drugi z wymienionych aspektów (odnoszący się do stosowania regulacji dotyczących wysłuchania dziecka) wiąże się immanentnie z realizacją dobra wymiaru sprawiedliwości.

Pojęcie dobra wymiaru sprawiedliwości znajduje relewantne odniesienie na kanwie wszystkich procedur, aczkolwiek przepisy ustaw procesowych bardzo rzadko posługują się *expressis verbis* tym właśnie terminem. Swoisty „rodowód” kategoria ta wywodzi z regulacji postępowania karnego¹¹⁴, które posługują się nią od daty wejścia w życie Kodeksu w 1998 r.¹¹⁵ Transparentny przykład stanowi art. 37 KPK statuujący niezmiennie podstawę do przekazania sprawy przez Sąd Najwyższy innemu sądowi równorzędnemu z

¹¹⁰ W tym kontekście zamiast wielu zob. M. Kordela, *Aksjologiczna wykładnia prawa*, Acta Universitatis Wratislaviensis. Przegląd Prawa i Administracji 2017, nr 110, s. 149 i n.

¹¹¹ Por. też M. Pilarczyk, *Wysłuchanie dziecka w procesie cywilnym*, [w:] *Nowelizacja postępowania cywilnego. Wpływ zmian na praktykę sądową*, M. Białecki, S. Kotas-Turoboyska, F. Manikowski, E. Szczepanowska (red.), Warszawa 2021, s. 364-368; M. Cieśliński, [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, P. Rylski (red. nacz.), A. Olaś (red. cz. III), Legalis 2024, komentarz do art. 216¹, nb 20-22.

¹¹² *In concreto* w treści nowych art. 216¹ § 3 i art. 216² § 1 KPK.

¹¹³ Zgodnie z poglądami prezentowanymi w doktrynie prawa procesowego cywilnego, do miarodajnych kryteriów aksjologicznej oceny regulacji procesowej należy zaliczyć między innymi racjonalność proceduralną, tj. (1) proporcjonalność i funkcjonalność środków służących do osiągnięcia założonych celów, (2) wewnętrzną spójność i logiczną poprawność rozwiązań procesowych. Tak i więcej zob. A. Olaś, *Zasada proporcjonalności w postępowaniu cywilnym*, Warszawa 2024, s. 114-115 i powołany przez tego autora S. Cieślak, *Założenia aksjologiczne postępowania cywilnego – propozycja sformułowania kryteriów aksjologicznej oceny regulacji procesowej*, [w:] *Założenia aksjologiczne nowelizacji KPC z 4.07.2019 r.*, S. Cieślak (red.), Łódź 2020, s. 13 i n.

¹¹⁴ Szczegółowo zob. S. Kotas-Turoboyska, *Pojęcie dobra wymiaru sprawiedliwości w rozumieniu art. 44¹ KPK*, [w:] *Rozstrzyganie spraw cywilnych. Aktualne wyzwania i perspektywy*, M. Białecki, S. Kotas-Turoboyska, F. Manikowski, J. Słyk, E. Szczepanowska (red.), Warszawa 2022, s. 189 i n.

¹¹⁵ Ustawa z dnia 6.06.1997 r. – Kodeks postępowania karnego, t.j. Dz. U. z 2024 r. poz. 37 z późn. zm., weszła w życie w dniu 1.01.1998 r. Powoływana jako: KPK.

uwagi na tę właśnie przesłankę¹¹⁶. Odpowiednik powołanej regulacji na gruncie postępowania cywilnego wprowadził w 2019 r. nowy art. 44¹ KPC, który również determinuje właściwość delegacyjną¹¹⁷.

W judykaturze podkreśla się, że pojęcie dobra wymiaru sprawiedliwości nie zostało ustawowo zdefiniowane. Odwołuje się ono do sfery aksjologii i powinno być rozumiane z uwzględnieniem celu, dla którego istnieje wymiar sprawiedliwości, uniwersalnego charakteru tej instytucji i rodzaju wartości, jaką jest dobro wymiaru sprawiedliwości¹¹⁸. W doktrynie wskazuje się z kolei, iż jest to pojęcie nieostre, wieloznaczne i niemożliwe do zdefiniowania. Omawiana przesłanka ma zatem niewątpliwie charakter ocenny. „Możliwe jest jedynie ogólne wskazanie, że „dobrem wymiaru sprawiedliwości” na gruncie procedury cywilnej jest przede wszystkim sposób, w jaki wymiar sprawiedliwości jest postrzegany przez społeczeństwo, i zaufanie oraz szacunek, jakim ze strony społeczeństwa się cieszy¹¹⁹.” Ujmując syntetycznie w weryfikowanym kontekście można zatem przyjąć, że dobro wymiaru sprawiedliwości realizuje się w wydaniu sprawiedliwego rozstrzygnięcia w sprawie przeprowadzonej w ramach rzetelnej procedury, co rzutuje pozytywnie na społeczne postrzeganie wymiaru sprawiedliwości¹²⁰.

Odnosząc powyższe *in concreto* do wysłuchania dziecka należy zwrócić uwagę na następujące kwestie.

¹¹⁶ Powołany przepis został wprowadzie zmieniony na mocy nowelizacji ustawą z dnia 7.07.2022 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. z 2022 r. poz. 2600), która weszła w życie w dniu 1.10.2023 r. Niezależnie od tego, zasadniczą przesłankę w analizowanym zakresie stanowi „dobro wymiaru sprawiedliwości”, co modyfikacji nie uległo. Więcej odnośnie do wykładni powołanej regulacji w weryfikowanym aspekcie zob. np. W. Grzeszczyk, *Właściwość miejscowa sądu z delegacji ze względu na dobro wymiaru sprawiedliwości (art. 37 KPK)*, Prokuratura i Prawo 2000, nr 9, s. 121 i n.

¹¹⁷ Przepis ten został dodany ustawą z dnia 4.07.2019 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego i niektórych innych ustaw (Dz. U. z 2019 r. poz. 1469), która weszła w życie (w omawianym zakresie) w dniu 7.11.2019 r.

¹¹⁸ Tak i więcej zob. (szczególnie transparentne w tym zakresie) post. SN z dnia 10.03.2022 r., III CO 64/22, <https://www.sn.pl/sites/orzecznictwo/OrzeczeniaHTML/iii%20co%2064-22.docx.html> (dostęp: 29.09.2024 r.) i powołane tam post. SN z dnia 7.07.2020 r., IV CO 153/20, <https://www.sn.pl/sites/orzecznictwo/OrzeczeniaHTML/iv%20co%20153-20.docx.html> (dostęp 29.09.2024 r.).

¹¹⁹ S. Kotas-Turoboyska, *Pojęcie dobra wymiaru sprawiedliwości w rozumieniu art. 44¹ KPC*, [w:] *Rozstrzyganie spraw cywilnych. Aktualne wyzwania i perspektywy*, M. Białecki, S. Kotas-Turoboyska, F. Manikowski, J. Słyk, E. Szczepanowska (red.), Warszawa 2022, s. 203 i 204.

¹²⁰ Szerzej w kontekście rzetelności postępowania zob. A. Łazarska, *Rzetelny proces cywilny*, Warszawa 2012, s. 52-53, 74-75 i 132-133. W analizowanym zakresie por. też M. Jaworska, *Sądy jako organy wymiaru sprawiedliwości w polskim porządku prawnym*, s. 79, http://www.repozytorium.uni.wroc.pl/Content/79127/03_M_Jaworska_Sady_jako_organy_wymiaru_sprawiedliwosci.pdf (dostęp: 29.09.2024 r.); P. Rojek-Socha, *SN: Rzetelne rozpoznawanie spraw przekłada się na budowanie zaufania do sądów*, <https://www.prawo.pl/prawnicy-sady/rzetelne-rozpoznawanie-spraw-przeklada-sie-na-budowanie-zaufania>, 505503.html (dostęp: 9.01.2025 r.).

Primo, prawo do wysłuchania stanowi aspekt rzetelnego postępowania¹²¹. Realizacja tego prawa jest skorelowana z obowiązkiem po stronie sądu wrażliwym się w umożliwieniu stronie spełnienia tego prawa. „Chodzi przy tym o taki sposób rozpoznania sprawy, który pozwoli przedstawić swoje racje wszystkim podmiotom, których praw lub obowiązków dotyczy wynik postępowania. Po stronie sądu korelatem tego prawa jest obowiązek rozważenia tych racji¹²².” Nie ulega wątpliwości, że wprowadzając zmiany odnoszące się do analizowanej instytucji ustawodawca dąży do tego, by w praktyce wysłuchania małoletnich realizowały dyrektywy rzetelnej procedury. Uwidacznia się to w (co najmniej) dwóch aspektach. Po pierwsze, jak wykazały przeprowadzone badania, w praktyce liczba wysłuchań w sprawach dotyczących dzieci jest zdecydowanie zbyt niska¹²³. Na mocy zmian wprowadzonych weryfikowaną nowelizacją z 2024 r. wysłuchanie małoletniego staje się regułą, a odstępienie od wysłuchania ma stanowić (tylko i wyłącznie szczególnie uzasadniony) wyjątek¹²⁴. „Wysłuchanie jest bowiem podstawowym prawem procesowym dziecka jako podmiotu prawa, i dlatego tak ważne jest, aby sądy możliwie najczęściej przeprowadzały tę czynność i dokonywały jej szczególnie starannie. W istocie instytucja ta urzeczywistnia bowiem prawo dziecka do udziału w procesie decyzyjnym, który dotyczy ważnych spraw osobistych lub majątkowych dziecka¹²⁵.” Po drugie, w dotychczasowym stanie prawnym brak było regulacji dotyczących przebiegu wysłuchań, co zniechęcało do ich przeprowadzania z uwagi na liczne związane z tym wątpliwości¹²⁶.

¹²¹ Por. A. Trela, *Prawo do wysłuchania*, EP 2010, nr 5, s. 35. Prawo do wysłuchania, będące elementem prawa do odpowiednio ukształtowanej procedury sądowej, składa się bowiem na treść prawa do sądu w rozumieniu art. 45 ust. 1 Konstytucji RP. Tak i więcej zob. K. Weitz, *Związanie sądu granicami żądania w procesie cywilnym*, [w:] Aurea praxis aurea theoria. *Księga pamiątkowa ku czci Profesora Tadeusza Erecińskiego*. T. 1, T. Gudowski, K. Weitz (red.), Warszawa 2011, s. 682. W tym zakresie por. też post. TK z dnia 4.05.2004 r., Ts 30/04, OTK-B 2005, nr 1, poz. 23. W piśmiennictwie podkreśla się, że wysłuchanie z punktu widzenia pozycji dziecka w postępowaniu sądowym jest często jedyną formą realizacji prawa małoletniego do sądu. Tak: M. M. Cieśliński, *Problematyka dopuszczalności stosowania uproszczonych form wysłuchania dziecka w postępowaniu cywilnym*, [w:] *Rozstrzyganie spraw cywilnych. Aktualne wyzwania i perspektywy*, M. Białecki, S. Kotas-Turoboyska, F. Manikowski, J. Słyk, E. Szczepanowska (red.), Warszawa 2022, s. 62.

¹²² Tak i więcej zob. A. Trela, *Prawo do wysłuchania*, EP 2010, nr 5, s. 34-35.

¹²³ Por. np. stanowisko SN wyrażone w ramach opiniowania analizowanej nowelizacji z 2024 r. opublikowane na stronie <https://orka.sejm.gov.pl/Druki9ka.nsf/0/02B75F5AA94D327FC12589DB0035CA68/%24File/3309-008.pdf>, s. 15-16 i powołane tam źródła (dostęp: 4.01.2025 r.). Zob. też A. Bąk, „*Bo sąd jest taki ważny*” – doświadczenia dzieci uczestniczących w czynności wysłuchania. *Raport z badania jakościowego*, Dziecko Krzywdzone 2015, nr 4, s. 84-85 wraz z powołaną przez autorkę literaturą.

¹²⁴ Arg. z art. 216¹ § 1 zd. 1 *in principio* i § 4 KPC.

¹²⁵ Tak: M. M. Cieśliński, *Problematyka dopuszczalności stosowania uproszczonych form wysłuchania dziecka w postępowaniu cywilnym*, [w:] *Rozstrzyganie spraw cywilnych. Aktualne wyzwania i perspektywy*, M. Białecki, S. Kotas-Turoboyska, F. Manikowski, J. Słyk, E. Szczepanowska (red.), Warszawa 2022, s. 62-63.

¹²⁶ Por. przykładowo A. Budzyńska, *Wysłuchanie dziecka w postępowaniu cywilnym – perspektywa psychologiczna*, Dziecko Krzywdzone 2015, nr 4, s. 36-40.

Nowelizacją z 2024 r. ustawodawca wprowadza wyraźne regulacje w tym zakresie, próbując przeciwdziałać takiemu stanowi rzeczy. Co więcej, normatywne określenie adekwatnych standardów wysłuchania uwzględniających specyfikę tej czynności determinowaną cechami biorących w niej udział małoletnich odgrywa niewątpliwie istotne znaczenie z perspektywy uczestniczących w tej czynności dzieci. „Jeśli [bowiem] dziecko zostanie potraktowane przez sędziego z troską i szacunkiem, to doświadczenie wysłuchania może być dla niego silnym pozytywnym bodźcem, który korzystnie wpłynie na samoocenę dziecka i jego poczucie sprawstwa. Buduje również pozytywny wizerunek sądu, jako instytucji przyjaznej dziecku¹²⁷.”

Secundo, dążenie do wydania sprawiedliwego rozstrzygnięcia w sprawie, w której przeprowadzone zostało wysłuchanie małoletniego, realizuje się również na (co najmniej) dwóch płaszczyznach. Po pierwsze, nie ulega kwestii, że dobro dziecka powinno być podstawową przesłanką wszystkich rozstrzygnięć sądu dotyczących dziecka¹²⁸. „Wysłuchanie dziecka zwiększa szansę ustalenia w sposób właściwy okoliczności faktycznych sprawy, a w konsekwencji ułatwia wydanie trafnego orzeczenia¹²⁹.” Właściwie przeprowadzone wysłuchanie daje szansę na ochronę dziecka nie tylko przez wydanie orzeczenia zgodnego z jego interesem, ale również daje mu jasny sygnał, że jego potrzeby są ważne i ma prawo je wyrażać¹³⁰. Co więcej, spotkanie z sędzią wiąże się z nadzieją dla dziecka, że przyszłe rozstrzygnięcie sądu potrzeby te uwzględni¹³¹. Ostatecznie wysłuchanie małoletniego realizuje również cel wychowawczy polegający na wyrobieniu u dziecka poczucia współodpowiedzialności za decydowanie o jego sprawach, a także na podkreśleniu, że dziecko jest centralną postacią postępowania¹³². Analiza przeprowadzonych badań odnoszących się do wysłuchań małoletnich prowadzi do wniosku, że w praktyce są one zgodne z dobrem dzieci objętych postępowaniami, gdyż mogły się one wypowiedzieć i w większości wypadków sąd uwzględnił ich wolę, co

¹²⁷ Tak: A. Bąk, „*Bo sąd jest taki ważny*” – doświadczenia dzieci uczestniczących w czynności wysłuchania. *Raport z badania jakościowego*, Dziecko Krzywdzone 2015, nr 4, s. 103. Wtrącenie moje – AF.

¹²⁸ W. Stojanowska, *Dobro dziecka w aspekcie sprawowanej nad nim władzy rodzicielskiej*, Studia nad Rodziną 2000, nr 4, s. 55; J. Plewka, *Instytucja wysłuchania małoletniego w świetle unormowań prawnych Kodeksu postępowania cywilnego*, [w:] *Tendencje prawa materialnego i procesowego*, E. Marszałkowska-Krześ (red.), Wrocław 2017, s. 47.

¹²⁹ M. Cieśliński, *Stanowisko sędziów na temat wysłuchiwanie małoletnich w postępowaniu cywilnym*, Prawo w Działaniu. Sprawy Cywilne 2017, nr 29, s. 147 i 148.

¹³⁰ A. Budzyńska, *Wysłuchanie dziecka w postępowaniu cywilnym – perspektywa psychologiczna*, Dziecko Krzywdzone 2015, nr 4, s. 52; M. K. Gardziel, *Prawo dziecka do wyrażania własnych poglądów*, PS 2022, nr 7-8, s. 118.

¹³¹ M. K. Gardziel, *Prawo dziecka do wyrażania własnych poglądów*, PS 2022, nr 7-8, s. 118.

¹³² J. Bodio, *Status dziecka jako uczestnika postępowania nieprocesowego*, Warszawa 2019, s. 415.

prowadziło do osiągnięcia ich dobrostanu¹³³. Studium przypadku wskazuje, że wysłuchanie małoletniego ma zazwyczaj bezpośredni wpływ na wynik sprawy i prowadzi, z prawdopodobieństwem graniczącym z pewnością, do uwzględnienia życzeń dziecka wyrażonych podczas wysłuchania¹³⁴. Nie sposób zatem kwestionować szczególnie doniosłej roli tej czynności procesowej – pozwala ona bowiem na uzyskanie opinii dziecka w sprawie go dotyczącej, a przez to nadaje życzeniom dziecka ważne znaczenie dla rozstrzygnięcia¹³⁵.

Po drugie, w sprawach, w których przeprowadzane są wysłuchania dzieci, chodzi o rozstrzygnięcia *dotyczące* małoletnich¹³⁶. Wysłuchanie dziecka ma zatem szeroki zakres zastosowania i nie odnosi się wyłącznie do sytuacji, w których małoletni występuje w charakterze strony postępowania¹³⁷. Nadrzędna rola przesłanki, jaką jest dobro dziecka, realizuje się również i w tym kontekście – nie ulega bowiem wątpliwości, że determinanta ta odgrywa decydujące znaczenie przy rozstrzyganiu ewentualnych kolizji pomiędzy interesami dziecka a interesami innych osób¹³⁸ (a więc potencjalnie stron postępowania innych niż samo dziecko, którymi bardzo często będą jego rodzice¹³⁹). „(...) Podstawowym zadaniem organu procesowego jest [w takiej sytuacji] koncentrowanie się na dobru dziecka jako podmiotu słabszego, którego ochrona ma dla ustawodawcy charakter fundamentalny, wyprzedzający ochronę praw i wolności dorosłych (o czym świadczy choćby materialnoprawna konstrukcja przesłanek negatywnych rozvodu i separacji)¹⁴⁰.” W takim

¹³³ M. Cieśliński, *Praktyka sądowa wysłuchiwanie małoletnich w postępowaniach cywilnych w kontekście idei przyjaznego wysłuchania dziecka (komunikat o wynikach badania)*, Prawo w Działaniu. Sprawy Cywilne 2015, nr 24, s. 235.

¹³⁴ M. Cieśliński, *Praktyka sądowa wysłuchiwanie małoletnich w postępowaniach cywilnych w kontekście idei przyjaznego wysłuchania dziecka (komunikat o wynikach badania)*, Prawo w Działaniu. Sprawy Cywilne 2015, nr 24, s. 229; J. Plewka, *Instytucja wysłuchania małoletniego w świetle unormowań prawnych Kodeksu postępowania cywilnego*, [w:] *Tendencje prawa materialnego i procesowego*, E. Marszałkowska-Krześ (red.), Wrocław 2017, s. 57; M. K. Gardziel, *Prawo dziecka do wyrażania własnych poglądów*, PS 2022, nr 7-8, s. 117.

¹³⁵ Wysiłek podjęty przez sędziego w zakresie zaufania do kompetencji i sprawstwa dziecka sprawi, że dziecięca partycypacja stanie się wartościowa, sensowna i autentyczna. Por. M. K. Gardziel, *Prawo dziecka do wyrażania własnych poglądów*, PS 2022, nr 7-8, s. 107 i 118.

¹³⁶ M. M. Cieśliński, *Wysłuchanie dziecka w procesie cywilnym (art. 216¹ KPC)*, PS 2012, nr 6, s. 68.

¹³⁷ R. Zegadło, *Dziecko w postępowaniu sądowym i administracyjnym*, Rodzina i Prawo 2011, nr 19, s. 57; J. Plewka, *Instytucja wysłuchania małoletniego w świetle unormowań prawnych Kodeksu postępowania cywilnego*, [w:] *Tendencje prawa materialnego i procesowego*, E. Marszałkowska-Krześ (red.), Wrocław 2017, s. 50.

¹³⁸ W. Stojanowska, *Dobro dziecka w aspekcie sprawowanej nad nim władzy rodzicielskiej*, Studia nad Rodziną 2000, nr 4, s. 55.

¹³⁹ W razie rozbieżności interesów dziecka i rodziców zawsze „sprawą nadrzędną będzie najlepsze zabezpieczenie interesów dziecka”. Tak: W. Stojanowska, *Dobro dziecka w aspekcie sprawowanej nad nim władzy rodzicielskiej*, Studia nad Rodziną 2000, nr 4, s. 58.

¹⁴⁰ Tak: K. Flaga-Gieruszyńska, *Dowód z zeznań małoletniego świadka a wysłuchanie dziecka w procesie cywilnym – wybrane zagadnienia*, [w:] *Dowodzenie w postępowaniach sądowych w perspektywie porównawczej*, D. Gil (red.), Lublin 2016, s. 88. Wtrącenie moje – AF.

ujęciu sprawiedliwe rozstrzygnięcie oznacza zatem rozstrzygnięcie zgodne z dobrem dziecka¹⁴¹.

Reasumując można stwierdzić, że regulacje dotyczące wysłuchania dziecka w aktualnym kształcie służą niewątpliwie (co do zasady w każdym aspekcie – a więc w pełnej rozciągłości) realizacji dobra dziecka, przyczyniając się równocześnie do urzeczywistniania dobra wymiaru sprawiedliwości. W analizowanym ujęciu nie mamy zatem do czynienia z kolizją dwóch dyferentnych procesowo wartości, lecz ze spójnością dwóch koherentnych proceduralnie jakości. Weryfikowane dobra (jako przesłanki natury aksjologicznej) są więc indyferentne i – pod warunkiem prawidłowego stosowania omawianych regulacji odnoszących się do wysłuchania dziecka – nie powinny pozostawać w żadnej kolizji. W praktyce najpewniej niejednokrotnie pojawi się pytanie o racjonalność w sposobie realizacji tej indyferentności. Odpowiedzi na nie będzie musiał udzielić sobie każdorazowo sam sędzia orzekający *ad casu* w sprawie dotyczącej dziecka – uwzględniając jego dobro i dążąc równocześnie do realizacji dobra wymiaru sprawiedliwości¹⁴².

4. Konkluzje

Przeprowadzone rozważania odnoszące się do wysłuchania dziecka w procesowym postępowaniu cywilnym prowadzą do następujących wniosków. *Primo*, wysłuchanie dziecka w sprawach go dotyczących powinno stanowić zasadę, a odstępianie od wysłuchania – wyjątek od tejże zasady¹⁴³. Wydając rozstrzygnięcie sąd powinien uwzględnić zdanie małoletniego i jego rozsądne życzenia – mając na względzie istotne w tym zakresie determinanty o charakterze przedmiotowym i podmiotowym¹⁴⁴. *Secundo*, na mocy nowelizacji z 2024 r. wprowadzone zostały relewantne i wysoce pożądane *nova* normatywne regulujące przebieg wysłuchania dziecka w postępowaniu cywilnym¹⁴⁵. Z jednej strony analizowane zmiany potwierdzają stosowane dotychczas praktyki, z drugiej zaś strony prowadzą do ich ujednolicenia. Mają zatem szansę (jak się wydaje) przyczynić się do popularyzacji analizowanej instytucji w procesie cywilnym. I ostatecznie – *tertio*,

¹⁴¹ Wymóg sprawiedliwego postępowania zakłada bowiem dostosowanie jego zasad do specyfiki rozpoznawanych spraw – w ten sposób realizują się reguły sprawiedliwości proceduralnej. Por. A. Trela, *Prawo do wysłuchania*, EP 2010, nr 5, s. 36.

¹⁴² „Polski system prawny nie zawiera ustawowej definicji pojęcia dobra dziecka, co świadczyć może o tym, że ustawodawca pozostawił decyzji sędziowskiej pewien luz ocenny, będąc przeświadczony o wykorzystaniu tego luzu zgodnie z jego wolą”. Tak: W. Stojanowska, *Dobro dziecka w aspekcie sprawowanej nad nim władzy rodzicielskiej*, Studia nad Rodziną 2000, nr 4, s. 62 wraz z powołaną tam literaturą.

¹⁴³ Arg. z art. 216¹ § 1 zd. 1 *in principio* i § 4 KPC.

¹⁴⁴ Dotyczące odpowiednio przedmiotu sprawy i osoby dziecka. Por. art. 216¹ § 2 KPC.

¹⁴⁵ Art. 216¹ § 1 zd. 2, § 3 i 4 oraz art. 216² KPC.

nie ulega kwestii, iż regulacje dotyczące wysłuchania małoletniego (zarówno w aspekcie odnoszącym się do ich tworzenia, jak i stosowania) służą realizacji nadrzędnej determinanty dobra dziecka, co prowadzi w efekcie do urzeczywistniania innej wartości – określanej syntetycznie dobrem wymiaru sprawiedliwości. W konsekwencji (odnosząc się do podłoża aksjologicznego omawianej instytucji wysłuchania dziecka) nie sposób zatem przyjąć, iż w analizowanym ujęciu mamy do czynienia z konfliktem dwóch dyferentnych jakości – dobra te realizowane są bowiem koherentnie.

BIBLIOGRAFIA:

- Akińcza J., *Artykuł 261¹ KPC w związku z art. 12 Konwencji o prawach dziecka. Praktyka orzecznicza*, Polski Rocznik Praw Człowieka i Prawa Humanitarnego 2016, nr 7 s. 333 i n.
- Arkuszewska A., *Instytucja wysłuchania dziecka w świetle Konstytucji RP (wybrane zagadnienia)*, Przegląd Prawa Konstytucyjnego 2021, nr 2, s. 279 i n.
- Bąk A., „*Bo sąd jest taki ważny*” – *doświadczenia dzieci uczestniczących w czynności wysłuchania. Raport z badania jakościowego*, Dziecko Krzywdzone 2015, nr 4, s. 82 i n.
- Bodio J., *Status dziecka jako uczestnika postępowania nieprocesowego*, Warszawa 2019
- Borkowska K., *Prawo dziecka do wypowiedzi a jego udział w postępowaniu cywilnym w sprawach rodzinnych i opiekuńczych*, Dziecko Krzywdzone 2011, nr 2, s. 27 i n.
- Budzyńska A., *Wysłuchanie dziecka w postępowaniu cywilnym – perspektywa psychologiczna*, Dziecko Krzywdzone 2015, nr 4, s. 32 i n.
- Cieślak S., *Założenia aksjologiczne postępowania cywilnego – propozycja sformułowania kryteriów aksjologicznej oceny regulacji procesowej*, [w:] *Założenia aksjologiczne nowelizacji KPC z 4.07.2019 r.*, S. Cieślak (red.), Łódź 2020, s. 13 i n.
- Cieśliński M., *Praktyka sądowa wysłuchiwanie małoletnich w postępowaniach cywilnych w kontekście idei przyjaznego wysłuchania dziecka (komunikat o wynikach badania)*, Prawo w Działaniu. Sprawy Cywilne 2015, nr 24, s. 221 i n.
- Cieśliński M. M., *Problematyka dopuszczalności stosowania uproszczonych form wysłuchania dziecka w postępowaniu cywilnym*, [w:] *Rozstrzyganie spraw cywilnych. Aktualne wyzwania i perspektywy*, M. Białecki, S. Kotas-Turoboyska, F. Manikowski, J. Słyk, E. Szczepanowska (red.), Warszawa 2022, s. 57 i n.
- Cieśliński M., *Stanowisko sędziów na temat wysłuchiwanie małoletnich w postępowaniu cywilnym*, Prawo w Działaniu. Sprawy Cywilne 2017, nr 29, s. 142 i n.

- Cieśliński M. M., *Wysłuchanie dziecka w procesie cywilnym (art. 216¹ KPC)*, PS 2012, nr 6, s. 63 i n.
- Cieśliński M., [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, P. Rylski (red. nacz.), A. Olaś (red. cz. III), Legalis 2024, komentarz do art. 216¹ i komentarz do art. 216²
- Czereddecka A., *Psychologiczne kryteria wysłuchania dziecka w sprawach rodzinnych i opiekuńczych*, Rodzina i Prawo 2010, nr 14-15, s. 22 i n.
- Flaga-Gieruszyńska K., *Dowód z zeznań małoletniego świadka a wysłuchanie dziecka w procesie cywilnym – wybrane zagadnienia*, [w:] *Dowodzenie w postępowaniach sądowych w perspektywie porównawczej*, D. Gil (red.), Lublin 2016, s. 85 i n.
- Flaga-Gieruszyńska K., *Wysłuchanie dziecka jako jeden z instrumentów ochrony dobra dziecka w postępowaniu sądowym w sprawach o rozwód albo o separację*, [w:] *Procedury w sprawach małżeńskich i rodzinnych. Teoria i praktyka*, J. Krzykowska, R. Szttychmiller (red.), Olsztyn 2016, s. 109 i n.
- Gadomska-Radel A., *Wysłuchanie dziecka w postępowaniu cywilnym*, Zagadnienia Społeczne 2014, nr 2, s. 90 i n.
- Gapska E., *Czynności decyzyjne sądów w postępowaniu cywilnym*, Warszawa 2010
- Gardziel M. K., *Prawo dziecka do wyrażania własnych poglądów*, PS 2022, nr 7-8, s. 100 i n.
- Grzeszczyk W., *Właściwość miejscowa sądu z delegacji ze względu na dobro wymiaru sprawiedliwości (art. 37 KPK)*, Prokuratura i Prawo 2000, nr 9, s. 121 i n.
- Kordela M., *Aksjologiczna wykładnia prawa*, Acta Universitatis Wratislaviensis. Przegląd Prawa i Administracji 2017, nr 110, s. 149 i n.
- Kotas-Turoboyska S., *Pojęcie dobra wymiaru sprawiedliwości w rozumieniu art. 44¹ KPC*, [w:] *Rozstrzyganie spraw cywilnych. Aktualne wyzwania i perspektywy*, M. Białecki, S. Kotas-Turoboyska, F. Manikowski, J. Słyk, E. Szczepanowska (red.), Warszawa 2022, s. 189 i n.
- Łazarska A., *Rzetelny proces cywilny*, Warszawa 2012
- Muszczyńska A., *Wysłuchanie dziecka przez sąd w trybie art. 216¹ Kodeksu postępowania cywilnego*, Studia Prawnicze i Administracyjne 2018, nr 1, s. 13 i n.
- Olaś A., *Zasada proporcjonalności w postępowaniu cywilnym*, Warszawa 2024
- Pietruszewska A., Zaruczyńska A., *Wysłuchanie małoletniego w postępowaniu cywilnym. Refleksje de lege lata i de lege ferenda*, Ars Iuridica 2023, nr 2, s. 141 i n.

- Pilarczyk M., *Wysłuchanie dziecka w procesie cywilnym*, [w:] *Nowelizacja postępowania cywilnego. Wpływ zmian na praktykę sądową*, M. Białecki, S. Kotas-Turoboyska, F. Manikowski, E. Szczepanowska (red.), Warszawa 2021, s. 359 i n.
- Plewka J., *Instytucja wysłuchania małoletniego w świetle unormowań prawnych Kodeksu postępowania cywilnego*, [w:] *Tendencje prawa materialnego i procesowego*, E. Marszałkowska-Krześ (red.), Wrocław 2017, s. 45 i n.
- Podłęcki F., *Realizacja konstytucyjnej zasady ochrony praw dziecka na gruncie instytucji wysłuchania małoletniego w postępowaniu cywilnym*, [w:] *Konstytucyjne aspekty procesu cywilnego*, A. Orzeł-Jakubowska, T. Zembruski (red.), Warszawa 2023, s. 317 i n.
- Rudkowska-Ząbczyk E., Rodziejewicz P., [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, E. Marszałkowska-Krześ, I. Gil (red.), Legalis 2024, komentarz do art. 216¹ i komentarz do art. 216²
- Rutkowska A., Rutkowski D., [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz. Art. 1-505³⁵. Tom I*, O. M. Piaskowska (red.), LEX 2024, komentarz do art. 216¹
- Sas R., *Instytucja wysłuchania dziecka w postępowaniu cywilnym*, [w:] *Prawo małżeńskie i jego relacje z innymi gałęziami prawa*, I. A. Jaroszevska, G. Ćwikliński (red.), Olsztyn 2017, s. 52 i n.
- Słyk J., *Aspekty prawne wysłuchania dziecka w postępowaniu cywilnym*, Dziecko Krzywdzone 2015, nr 4, s. 9 i n.
- Stojanowska W., *Dobro dziecka w aspekcie sprawowanej nad nim władzy rodzicielskiej*, Studia nad Rodziną 2000, nr 4, s. 55 i n.
- Trela A., *Prawo do wysłuchania*, EP 2010, nr 5, s. 34 i n.
- Weitz K., *Związanie sądu granicami żądania w procesie cywilnym*, [w:] *Aurea praxis aurea theoria. Księga pamiątkowa ku czci Profesora Tadeusza Erecińskiego*. T. 1, T. Gudowski, K. Weitz (red.), Warszawa 2011, s. 679 i n.
- Wybrańczyk D., *Instytucja wysłuchania małoletniego przed sądem w sprawach go dotyczących*, ZP BAS 2020, nr 2, s. 49 i n.
- Zajączkowska J., *Głos dziecka na wokandzie – o instytucji wysłuchania małoletniego*, Palestra 2013, nr 7-8, s. 56 i n.
- Zegadło R., *Dziecko w postępowaniu sądowym i administracyjnym*, Rodzina i Prawo 2011, nr 19, s. 57 i n.
- Zieliński A., Flaga-Gieruszyńska K., [w:] A. Zieliński, K. Flaga-Gieruszyńska, *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, Legalis 2024, komentarz do art. 216¹

Zielona-Jenek M., *Dziecko w postępowaniu sądowym*, [w:] *Psychologia kliniczna dzieci i młodzieży*, I. Grzegorzewska, L. Cierpiałkowska, A. R. Borkowska (red.), Warszawa 2020, s. 702 i n.

ORZECZNICTWO:

uchw. SN z dnia 14.02.1955 r., I CO 83/54, PiP 1955, z. 9, s. 479
orz. TK z dnia 28.05.1997 r., K 26/96, OTK ZU 1997, nr 2, poz. 19
post. SN z dnia 15.12.1998 r., I CKN 1122/98, Legalis nr 43808
post. TK z dnia 4.05.2004, Ts 30/04, OTK-B 2005, nr 1, poz. 23
wyr. TK z dnia 11.10.2011 r., K 16/10, OTK-A 2011, nr 8, poz. 80
post. SN z dnia 22.06.2012 r., V CSK 283/11, Legalis nr 544269
wyr. SN z dnia 13.12.2013 r., SNO 35/13, LEX nr 1409019
wyr. SO we Wrocławiu z dnia 11.03.2015 r., XIII Ca 560/13, Legalis nr 2171035
wyr. SA w Gdańsku z dnia 10.01.2016 r., V ACa 607/15, LEX nr 2052629

NETOGRAFIA:

M. Jaworska, *Sądy jako organy wymiaru sprawiedliwości w polskim porządku prawnym*, s.51 i n.,
http://www.repozytorium.uni.wroc.pl/Content/79127/03_M_Jaworska_Sady_jako_organy_wymiaru_sprawiedliwosci.pdf

Post. SN z dnia 10.03.2022 r., III CO 64/22,
<https://www.sn.pl/sites/orzecznictwo/OrzeczeniaHTML/iii%20co%2064-22.docx.html>

post. SN z dnia 7.07.2020 r., IV CO 153/20,
<https://www.sn.pl/sites/orzecznictwo/OrzeczeniaHTML/iv%20co%20153-20.docx.html>

P. Rojek-Socha, *SN: Rzetelne rozpoznawanie spraw przekłada się na budowanie zaufania do sądów*,
<https://www.prawo.pl/prawnicy-sady/rzetelne-rozpoznawanie-spraw-przeklada-sie-na-budowanie-zaufania,505503.html>

INNE ŹRÓDŁA

Uzasadnienie poselskiego projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz niektórych innych ustaw, sejm VI kadencji, druk sejmowy nr 629

Uzasadnienie rządowego projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz niektórych innych ustaw, sejm IX kadencji, druk sejmowy nr 3309